

VAN VITALISEREN NAAR VERSTERKEN

WERKBOEK VITALE REGIO'S
VOOR DE NOTA RUIMTE

JUNI 2025

INHOUDSOPGAVE

- 3 Inleiding
- 5 Met welke bril kijken we naar deze opgave?
- 8 Lessen uit de regio's
  - Opgehaald uit de regio's
  - Van vitaliseren naar versterken
- 14 Regiostrategieën
  - Gezond en toekomstbestendig landschap
  - Fijnmazig en verbonden dagelijks leven
  - Regionaal economisch ecosysteem
  - Rijksopgaven in de regio
  - 4 strategieën 7 regio's: wat speelt waar?
- 35 De weg er naar toe
  - Verschillende transitiepaden
  - Van lange termijn strategieën naar korte termijn urgenties
  - Hoe verder na het startdocument
- 39 Bijlage: samenvatting werksessie regio's d.m.v. foto van nu en opgaven van de zeven regio's

INLEIDING

In juni 2024 is door het vorige kabinet het Voorontwerp Nota Ruimte gepubliceerd, een tussenproduct richting de Ontwerp Nota Ruimte die in de loop van 2025 is voorzien. Het voorontwerp geeft een ruimtelijke visie op heel Nederland. Voor het invullen van deze visie voor de thema's wonen, werken en bereikbaarheid zijn strategieën voor een regionaal gedifferentieerde inzet gepresenteerd, waarbij de regio's worden ingedeeld in 'Vitaliseren', 'Initiëren', 'Stimuleren' en 'Accommoderen' (kortweg VISA):

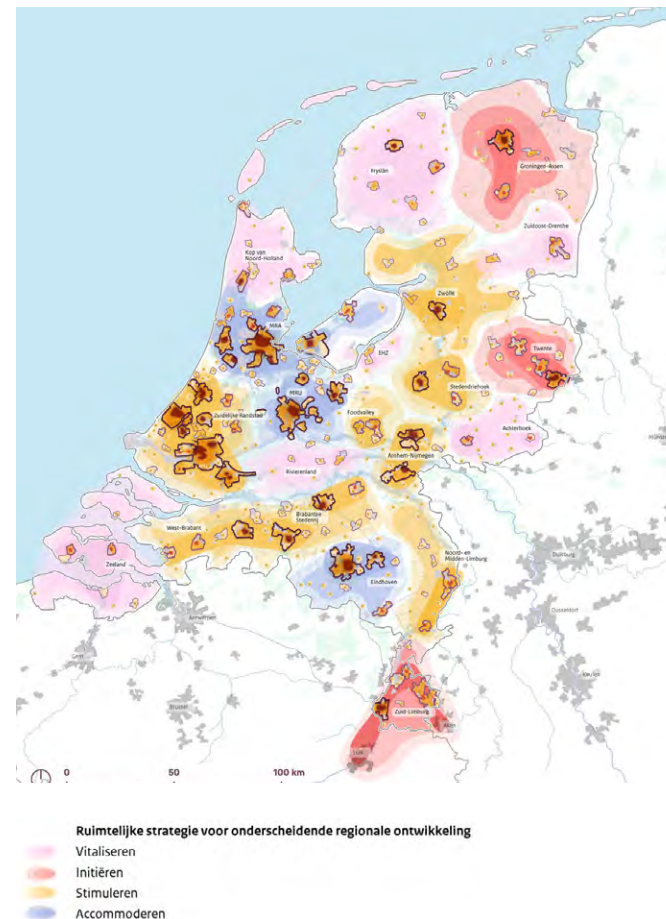
We **vitaliseren** luwe en meer landelijke regio's, passend bij de kenmerken en kwaliteiten van het gebied

We **initiëren** een onderscheidende economische ontwikkeling in regio's op grotere afstand van het economisch kerngebied

We **stimuleren** ruimtelijk-economische ontwikkeling en herstructurering in strategisch gelegen regio's

We **accommoderen** een autonome trend tot concentratie van mensen en economie in dynamische regio's

Ten behoeve van het Ontwerp Nota Ruimte is er behoefte om met name op de strategie 'Vitaliseren' te verdiepen. Daarom heeft het Ministerie van VRO gevraagd om mogelijke toekomstperspectieven voor deze regio's te verkennen. Het doel hiervan is tweeledig: verkennen van ingrediënten of bouwstenen voor mogelijke generieke ruimtelijke strategieën, maar ook om regiospecifieke kansen in beeld te brengen. Deze informatie zal worden benut bij het opstellen van de Ontwerp Nota Ruimte. Deze verkenning is gebaseerd op de VISA-indeling zoals die in het Voorontwerp Nota Ruimte is opgenomen. De daarin als 'Vitaliseren' aangeduide regio's zijn bij deze verkenning actief betrokken. Tijdens twee bijeenkomsten is samen met afgevaardigden vanuit de regio's en het Ministerie op zoek gegaan naar de belangrijkste opgaven en kansen die verder zijn uitgewerkt in dit werkboek.

VITALISEREN

We vitaliseren luwere regio's als Fryslân, Achterhoek, Zuidoost-Drenthe, Noord-Holland Noord, Rivierenland en Zeeland, passend bij hun specifieke kenmerken en kwaliteiten. In deze regio's staat **het versterken van bestaande structuren en het opvangen van de autonome bevolkingsontwikkeling voorop**. De opgave is hierdoor meer kwalitatief van aard, gericht op behoud en versterking van een prettige, gezonde en leefbare omgeving.

Allereerst is het van belang om te zorgen voor **voldoende geschikte en betaalbare woningen**, passend bij de veranderende demografische omstandigheden en de toekomstige werkgelegenheid, tot in de kleinste kernen. Ook valt te denken aan het toevoegen van passend woningaanbod om talent voor de regio te behouden. In een aantal van deze regio's is een opgave in herstructurering van de bestaande woningvoorraad aan de orde, zodat deze weer voldoet aan de huidige eisen. Waar nodig worden woningen toegevoegd door middel van verdichting binnen kernen en 'straatje erbij'. Als de woningvraag op langere termijn nog onzeker is, kan een flexibele schil van woningen helpen om in de vraag te voorzien. Het is belangrijk om geschikte woningen toe te voegen in de directe nabijheid van voorzieningen, zodat ouderen zo lang mogelijk zelfstandig kunnen wonen, binnen hun eigen netwerk. En met betaalbare woningen bieden we jongeren de gelegenheid in hun dorp te blijven wonen.

Door kleinschalige inbreiding en straatjes en buurtjes 'erbij' leggen we de basis voor het behoud en de versterking van voorzieningen en sociale structuren. Naast woningen gaat het ook om het **toevoegen van een passende hoeveelheid aan werklocaties**, bijvoorbeeld kleinschalige bedrijfsruimte en functiecombinaties van wonen, werken en voorzieningen. Kleine projecten, die bij elkaar opgeteld een positief effect hebben op de lokale en regionale brede welvaart. Ook zetten we in deze gebieden in op het behouden en vernieuwen van bestaande bedrijvigheid. We willen werkgelegenheid in balans laten mee ontwikkelen met de beroepsbevolking. Allereerst door bestaande bedrijventerreinen aan te pakken, gericht op een gezonde werkomgeving, een beter vestigingsklimaat, vergroening en verduurzaming.

Daarbij horen **passende centrumgebieden met een diversiteit aan voorzieningen**, waar mensen elkaar kunnen ontmoeten en verblijven. Bedrijven kunnen elkaar versterken door bij elkaar in de buurt te zitten. De vitaliteit kan worden versterkt door nabijheid van bedrijvigheid, voorzieningen en groen. Tegelijk met de aanpak van het stedelijk gebied via herstructurering en verduurzaming van woon- en werkgebieden kan een kwaliteitsslag van het groen in en om stad en dorp worden bewerkstelligd. **We zetten in op concentratie van regionale en bovenregionale voorzieningen in één regionale kernstad**, zodat er een krachtige vitale kern ontstaat en voorzieningen voor de regio behouden blijven. Hierdoor blijven afstanden tot voorzieningen in heel Nederland beperkt en blijven alle regio's aantrekkelijk als vestigingsplaats.

**MET WELKE BRIL KIJKEN
WE NAAR DEZE OPGAVE?**

MET WELKE BRIL KIJKEN WE NAAR DEZE OPGAVE?

De Nota Ruimte gaat over de toekomst van ons land. Ook voor deze studie over de vitale regio's is het daarom van belang om ver genoeg vooruit te kijken. In het rapport van de Staatscommissie Demografie wordt gewaarschuwd voor een gebrek aan lange termijn denken. Waak voor een jojo-effect. De korte termijn vraagt weliswaar om actie, maar we moeten voorkomen dat we nu beslissingen nemen die ons straks weer in de weg zitten. Bestendig beleid, ga voor continuïteit.

Groei is geen doel op zich. We zetten juist in op brede welvaart, waarin sociale, economische en ecologische aspecten in balans zijn. Dit vraagt om langjarige strategieën, waarin de regio's vanuit hun eigen kracht en aanpak werken. Traditioneel werden Rijksbijdragen vaak verstrekt in de vorm van subsidies voor woningbouw of infrastructuur. Wanneer we vanuit brede welvaart en de eigen regionale kracht denken, vraagt dit echter om een andere houding en rol van het Rijk. Wat is er in welke regio nodig en hoe werken we daaraan?

LANG VOORUIT KIJKEN

Staatscommissie demografie: gebrek aan lange termijn denken
Bestendig beleid > geen jojo effect, maar continuïteit
Inzet op brede welvaart, groei geen doel op zich

UITGANGSPUNTEN

Nabijheid
Herkenbare identiteit en leefomgevingskwaliteit
Versterken bestaand bebouwd gebied
Water- en bodemopgaven, nieuwe natuur en vitaal landelijk gebied
versterken regionale aantrekkelijkheid

REGIO SPECIFIEKE AANPAK

Vraagt om andere (langjarige) strategieën
Rijkssubsidie traditioneel verbonden aan woningbouw of infrastructuur
Wat is hier nodig en hoe werken we daaraan?

INDICATOREN BREDE WELVAART

We hebben voor dit ontwerpend onderzoek de indicatoren van brede welvaart samengevat in vier thema's:

Identiteit, welzijn & welvaart

- (streekeigen) identiteit/ DNA
- subjectief welzijn
- subjectieve veiligheid
- landschap als identiteitsdrager

Samenleven & wonen

- demografie
- nabijheid en verbondenheid
- leefkwaliteit
- woonopgave
- dagelijkse voorzieningen
- mobiliteit

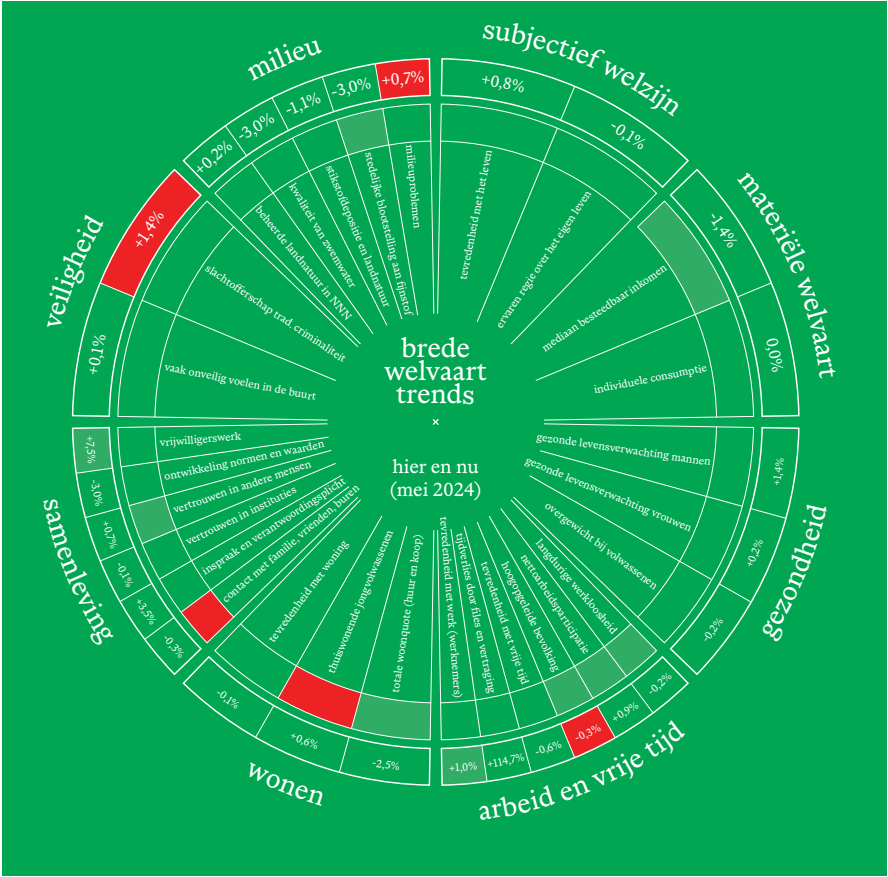
Werken, leren & vrije tijd

- (streekeigen) economie
- landbouw
- toerisme
- energie
- defensie
- onderwijs/ leerwerk

Gezondheid, milieu & veiligheid

- gezonde bodem
- stikstof en natuur
- drinkwater
- waterveiligheid
- publieke gezondheid

Deze indeling is als basis gebruikt bij de werksessies met de regio's. In de bijlage is deze matrix gebruikt om de zeven regio's te analyseren op hoofdlijnen.

LESSEN UIT DE REGIO'S

LESSEN UIT DE REGIO'S

In de bijlage vind je voor de 7 regio's een korte analyse bestaande uit een kaart, de foto van nu en de opgave. De lessen uit deze analyses hebben we onderverdeeld in drie thema's:

Wat is een regio?

Gedeelde opgave

Governance en samenwerking

We sluiten het hoofdstuk af met een woordenboek van de regio, waar we het perspectief omdraaien en de opgave vanuit de regio bekijken in plaats van vanuit de Randstad. Dit zorgt voor positieve benadering van de opgave.

NOORD-HOLLAND NOORD

RIVIERENLAND

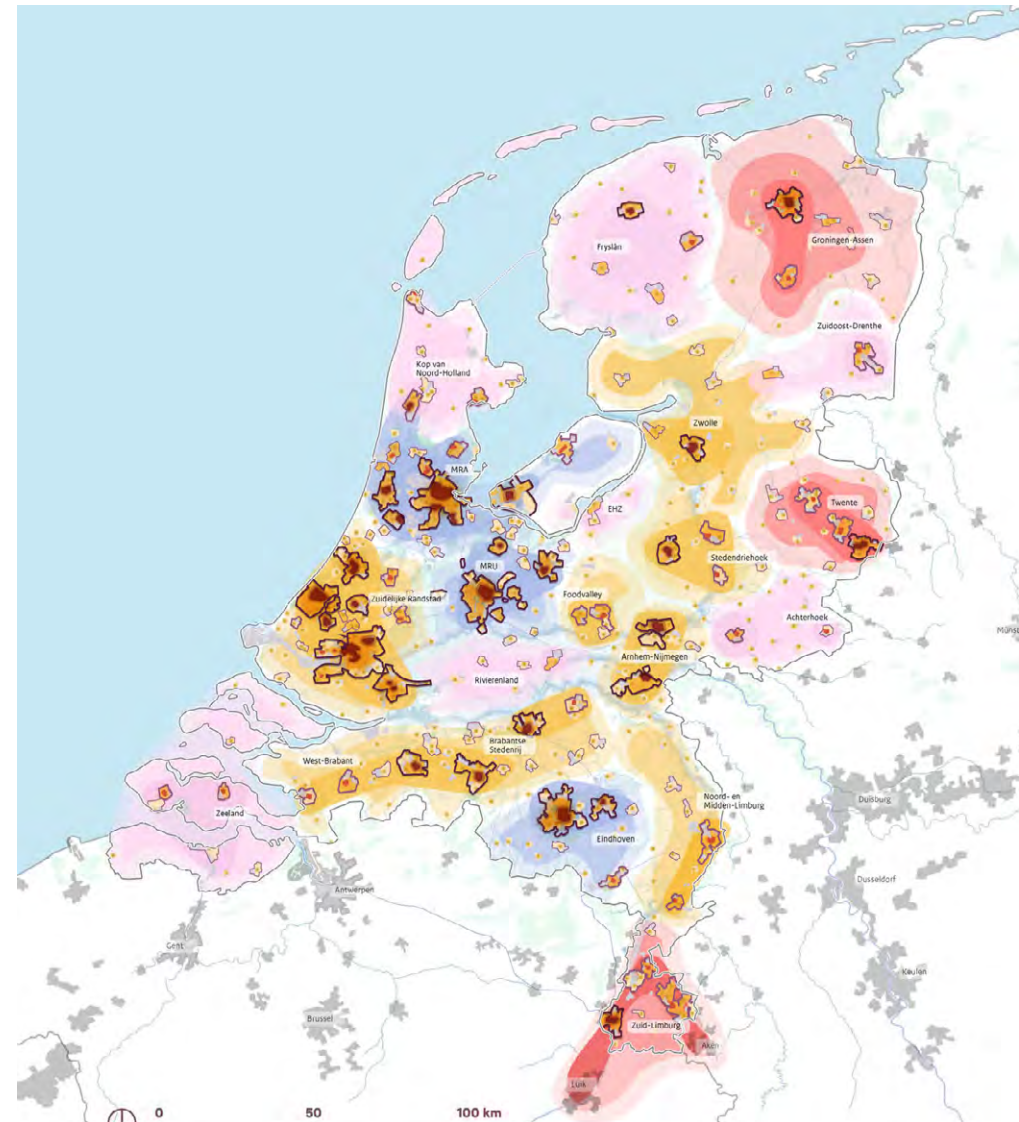
ERMELO-HARDERWIJK-PUTTEN-ZEEWOLDE

FRIESLAND

ZUID en OOST DRENTHE

ACHTERHOEK

ZEELAND

WAT IS EEN REGIO?

Het dagelijks leven als basis

Dagelijkse netwerken en afhankelijkheden zijn de basis voor een regio: welke kernsteden zijn er, waar zijn de dagelijkse voorzieningen zoals school, de supermarkt en de huisarts en hoe zijn de voorzieningen op verschillende plekken complementair aan elkaar? Tussen welke plaatsen zijn sterke verbanden, omdat men bijvoorbeeld op de ene plek woont en op de andere werkt of recreëert?

Begrenzing verschilt soms

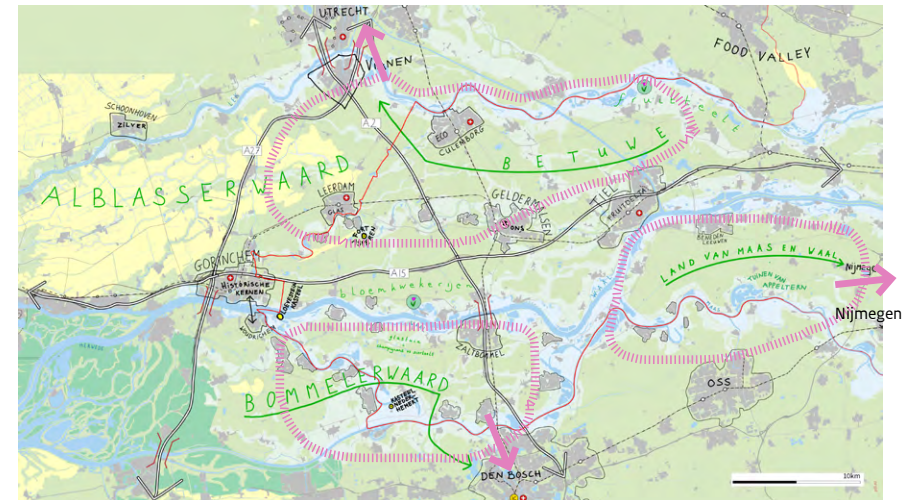
De grenzen van de gebieden op de kaarten in dit document zijn soms anders dan de regio's zelf hanteren. De Kop van Noord-Holland is bijvoorbeeld niet gelijk aan Noord-Holland Noord. Waar het om gaat is wat samenhangende systemen zijn. Provinciegrenzen zijn soms bepalend in wat we als regio beschouwen, terwijl die niet samenvallen met de dagelijkse leefwereld van bewoners. .

Grote verschillen binnen regio's

Steden groeien, voorzieningen in de dorpen staan onder druk. Uitzonderingen daargelaten, bijvoorbeeld door goede voorzieningen in populaire toeristische plaatsen, is dat het algemene beeld in luwere regio's. Delen van regio's zijn dan ook beter vergelijkbaar dan hele regio's. Er is gelaagdheid: soms is er sprake van (de ambitie voor) een enkele regionale kern en in andere gevallen is er juist sprake van complementaire steden die samen een functionerend geheel vormen.

Sommige regio's zijn zo groot dat ze uit meerdere systemen bestaan

Een samenhangend systeem van op elkaar georiënteerde kernen is niet oneindig groot. Veel regio's bestaan uit meerdere systemen die zijn georiënteerd op kernsteden die soms buiten de regio liggen. Denk bijvoorbeeld aan Rivierenland. Deze regio bestaat uit drie "eilanden" die allemaal een andere kant op kijken. De Betuwe is gericht op Utrecht, Bommelerwaard op Den Bosch en Land van Maas en Waal op Nijmegen. Leerdam valt buiten de samenwerking omdat het in Utrecht ligt, maar hoort wel bij de Betuwe. Soms gaat deze oriëntatie over de landsgrens, zoals in Zeeland waar Zeeuws Vlaanderen eerder op Gent dan op Vlissingen of Middelburg gericht is.

GEDEELDE OPGAVES

Landbouwtransitie vindt al plaats in de regio

De landbouw loopt tegen de grenzen van het natuurlijk systeem aan. In veel regio's wordt vanuit de landschapsstructuur gekeken naar mogelijke herordering. In de Achterhoek en ook op Texel wordt bijvoorbeeld goed gekeken naar het oorspronkelijk landschap en watersysteem als basis voor een duurzame aanpak.

Hoe blijft het voorzieningenniveau op orde?

Dagelijkse voorzieningen zoals de basisschool en de huisarts zijn op veel plekken steeds verder weg. Onderwijsinstellingen fuseren en concentreren om efficiënt te kunnen werken, mede door teruglopende leerlingenaantallen. OV-verbindingen die financieel niet renderen maken het lastig om de nabijheid van voorzieningen op peil te houden

Fijnmazige netwerken

Sterke en fijnmazige netwerken zijn van groot belang voor de eigen kracht van de regio's: niet alleen fysiek maar ook sociaal en economisch. In regio's als Friesland en de Achterhoek zien we dat bewoners en ook bedrijven elkaar helpen. Er zijn sterke netwerken tussen het onderwijs en het MKB. Omstandigheden creëren die bijdragen aan het tot stand komen en duurzaam onderhouden van deze netwerken is een gedeelde opgave.

Wat is de toekomst van mobiliteit?

Fijnmazig en goed verbonden dagelijks leven is een mooi streven. Waar mogelijk is een goed netwerk van snelfietspaden en een goed ov-netwerk een uitkomst voor gezonde en schone mobiliteit, maar mede vanwege de schaal zal autoafhankelijkheid blijven in (delen van) veel regio's. Investerings in openbaar vervoer zijn vaak niet rendabel en met de (snel)fiets ben je vooral in de grotere regio's nog niet overal waar je moet zijn.

Hoe kunnen nationale opgaves bijdragen aan lokaal welzijn?

De Marine, olie- en gaswinning, wind op zee, kernenergie, maar ook drinkwater en biodiversiteit. Het zijn allemaal nationale opgaven die de nodige kansen, maar ook negatieve effecten met zich meebrengen. De Kop van Noord-Holland, Zeeland en Zuid en Oost Drenthe kampen met grootschalige (energie)opgaven. Hoe zorgen we dat deze nationale opgaven bijdragen aan een toekomstbestendige regio?

Toerisme brengt lasten maar ook lusten

Toerisme heeft een belangrijke (seizoensgebonden) economische functie in veel regio's en kan bijdragen aan een goed voorzieningenniveau waar ook bewoners van profiteren. Tegelijkertijd zorgt het voor overlast en drukte, omdat het vaak sterk geconcentreerd is op bepaalde plekken. De uitdaging in meerdere regio's is om een balans te vinden en te sturen op betere spreiding van toerisme.

Durven kiezen wat je wilt zijn

Rivierenland als het Blauwe Hart van Nederland en Zeeland als het Groene Stopcontact. Dat zijn heldere toekomstvisies voor deze regio's. Een dergelijk sterk verhaal is niet vanzelfsprekend: de regio EHPZ is nog nieuw en in Zuid en Oost Drenthe is het nog een zoektocht. Maar een sterk verhaal draagt bij aan het profiel van een regio en kan het verschil maken in het bundelen van de krachten.

GOVERNANCE EN SAMENWERKING

Financiering is gebaseerd op groei

De Woningbouwimpuls (Wbi) en het Volkshuisvestingsfonds (VHF) worden (deels) gefinancierd uit het Gemeentefonds, maar Zeeland (en andere relatief weinig bouwende regio's) zijn daarmee nettobetalers. De kwalitatieve opgave maakt weinig financiering los.

Vitaliseren is meer dan hartbewaking

De regio's verwachten (langetermijn)visie en investeringen. Vitaliseren wordt nu gevoeld als 'de regio's liggen aan de hartbewaking', terwijl er groei is de regio's en elk van de regio's (innovatieve) economische activiteiten plaatsvinden. Daarnaast zijn het belangrijke plekken voor recreatie en kunnen de regio's een belangrijke bijdrage leveren aan nationale opgaven. Dat vraagt ook om visie en investeringen vanuit het Rijk.

Goede samenwerking provincie/gemeentes/waterschap loont

Ook over provinciegrenzen heen. Het Rijk kan een faciliterende rol aannemen door te ondersteunen in netwerkvorming, het uitzetten van onderzoeksopdrachten, verlenen van subsidies etc.

Grensoverschrijdende samenwerking werkt als er aan de andere kant van de grens iets is

Zeeuws-Vlaanderen profiteert van België: er is samenwerking met de havens van België, kinderen gaan over de grens naar school, er is een gezamenlijke lobby voor een betere verbinding Terneuzen-Gent en nog veel meer. De Achterhoek werkt ook goed samen over de grens. In Zuid en Oost Drenthe ligt er aan Duitse zijde een economisch luwere regio. Echter ook hier wordt er samengewerkt, onder andere op het gebied van onderwijs (binationale curricula), campusontwikkeling, energie, recreatie en toerisme. Een voorbeeld is het internationaal natuurpark Bourtanger Moor-Bargerveen.

De toekomst na 2100

Wat zijn de consequenties van klimaatverandering op de lange termijn? Staat Rivierenland straks onder water en gaat de Achterhoek na 2050 spectaculair groeien door de hoge en droge ligging? Dit type onzekerheden nemen we nu nog niet of zeer beperkt mee in de visies met betrekking tot verstedelijking.

WOORDENBOEK VAN DE REGIO

Een algemene les die we kunnen trekken uit deze analyse is dat kijken vanuit de regio echt een ander perspectief oplevert dan kijken vanuit de Randstad. Daarom sluiten we dit hoofdstuk af met het woordenboek van de regio: andere woorden geven het andere perspectief beter weer en zorgen ook voor een meer positieve benadering van de opgave.

groei
vitaliseren
opgave

- > brede welvaart
- > versterken
- > eigen kwaliteiten behouden en versterken

bereikbaarheid
kernstad
snelheid
regionetwerk
sloop
vergrijzing
ontgroening
bedrijventerrein

- > nabijheid
- > netwerkstad
- > tijd
- > goed verbonden dagelijks leven
- > doorbouwen op wat er is
- > waardig oud worden
- > arbeidstekort
- > voorzieningen en werken bij elkaar

investeren in infrastructuur
regionale economie
landbouweconomie
rijksinvestering
herstructurering

- > investeren in voorzieningen
- > regionaal ecosysteem
- > landschap als basis voor culturele en economische identiteit
- > impuls voor duurzame leefkwaliteit
- > kleinschalige inbreiding en zorgvuldige uitbreiding (om bestaande te versterken)

REGIOSTRATEGIEËN

Bij de totstandkoming van de regiostrategieën hebben we zowel naar het regionale perspectief als het nationale perspectief gekeken, en zowel naar specifieke als generieke aspecten.

REGIONAAL specifiek

Het denken begint specifiek vanuit de regio: welke voorbeelden van sterke strategieën zijn er die passen bij de lokale kansen en mogelijkheden? Versterken, verbinden, en verduurzamen van de bestaande identiteit, kwaliteit, en kracht die al in de regio zit.

REGIONAAL generiek

Iedere regio is anders, met een eigen karakter en identiteit, maar er zijn overeenkomsten te herkennen qua basisprincipes, opgaven en kansen. Op basis van deze overeenkomsten en de voorbeelden uit de regio is een voorzet gemaakt voor een generieke strategische benadering van de regio's.

NATIONAAL specifiek

Op sommige plekken, bijvoorbeeld de zeehavens, is sprake van specifieke opgaven van nationaal belang. Hoe kunnen deze nationale opgaven de regio stimuleren en - met oog voor de regiospecificiteit - maximaal bijdragen aan meervoudige waardecreatie en brede welvaart?

NATIONAAL generiek

Tenslotte zijn er opgaven die landelijk of zelfs Europees spelen: stikstof, drinkwater, biodiversiteit heeft impact op vrijwel elke regio, maar wel regiospecifiek.

STAPELEN VAN BREDE WELVAART

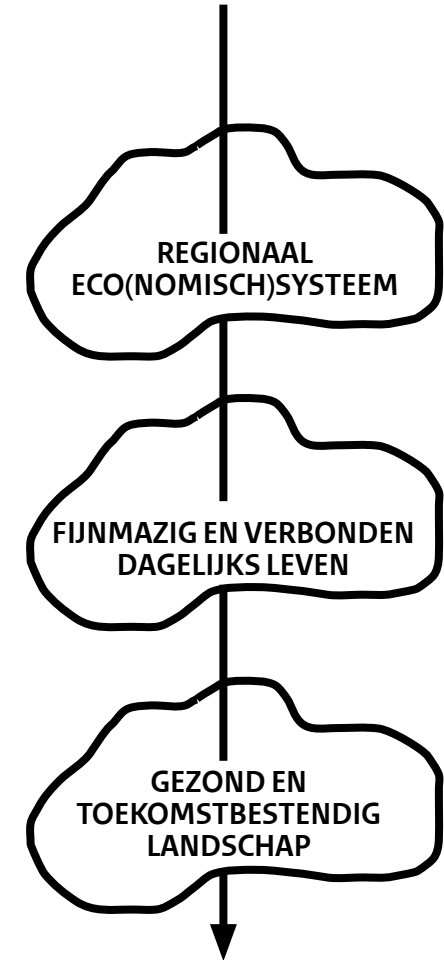
Uit deze benadering komt een stapeling van strategieën voort die aansluiten bij de brede waarden zoals we die hebben gehanteerd voor de analyse

1. Gezond en toekomstbestendig landschap (gezondheid, milieu en veiligheid)
2. Fijnmazig en verbonden dagelijks leven (samenleven & wonen)
3. Economisch ecosysteem (werken, leren & vrije tijd)

Het vierde brede waarde-element, identiteit, welzijn en welvaart, zou gezien kunnen worden als een resultante van deze drie lagen. Identiteit en welzijn zijn namelijk vaak sterk verbonden met de geschiedenis van de regio, de ruimtelijke karakteristieken, natuurkenmerken en economische activiteiten.

Als vierde strategie zien we het inpassen van nationale opgaven in de regio. Hoe kan een nationale opgave bijdragen aan de economische ontwikkeling van de regio en - met oog voor de regiospecifiteit - maximaal bijdragen aan meervoudige waardecreatie en brede welvaart? Spin-offs en spillovers zijn hierbij, naast de directe impuls, belangrijk.

Uiteraard staan deze strategieën niet los van elkaar. Het zijn als het ware lagen van de regio als geheel. Deze lagen hebben vaak kansrijke onderlinge dwarsverbanden. Denk bijvoorbeeld aan het koppelen van landschapsbouw en landbouwtransitie aan het eco(nomische) systeem. Of het koppelen van agritoerisme en streekelijke producten aan dagelijkse voorzieningen voor bewoners in kleine kernen. Een aantal van deze dwarsverbanden wordt hieronder per strategische laag benoemd, er zijn echter vast nog meer te bedenken. Per regio kan de nadruk, urgentie en kansrijkheid van de vier strategieën verschillen. Iedere regio heeft immers zijn eigen krachten, uitdagingen, en vooral ook identiteit en karakter. Dit vraagt om een regiospecifieke benadering met oog voor maatwerk.

NATIONALE OPGAVE IN DE REGIO

1 GEZOND EN TOEKOMSTBESTENDIG LANDSCHAP

Voor iedere regio vormen water en bodem een belangrijke opgave. Het bepaalt het landschap en daarmee de identiteit, de landbouw en de recreatieve waarde van de regio. Dit raakt niet alleen de voedselzekerheid (soms voor het hele land), maar ook de economische perspectieven voor de regio. Op langere termijn spelen water en bodem een grote rol in de (on)mogelijkheden voor wonen en woningbouw (zowel bestaand als nieuw).

In de regio's zijn de regio- en gebiedseigen kenmerken sturend voor de agrarische mogelijkheden. Het watersysteem moet hersteld worden en de buffercapaciteit vergroot. Daarnaast zijn nieuwe vormen van duurzaam landschapsbeheer nodig. Naast het verder brengen van de landbouwtransitie, liggen hier ook kansen voor de toerismesector als mede-investeerder in een duurzaam landschap. De regio's hebben een hoge recreatieve waarde. Die kan benut worden om de opgaven in de regio aan te pakken.

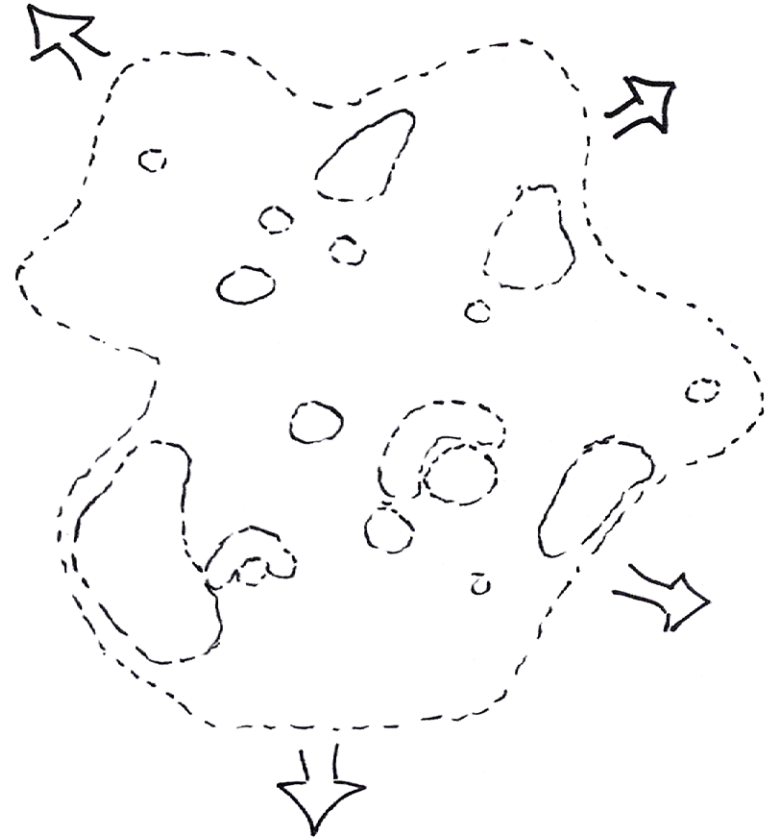
Hoe urgent en impactvol de opgave van het landschap is, verschilt sterk per regio. Waar de Achterhoek hoog en droog ligt en daardoor in de toekomst mogelijk een nog meer gewilde woningbouwlocatie wordt, kan de opgave voor het laaggelegen Rivierenland vergaande gevolgen hebben. Niet alleen voor woningbouw, maar ook voor de voedselproductie en algehele leefbaarheid.

**gebiedseigen kenmerken
zijn sturend voor de agrari-
sche mogelijkheden**

**herstelwatersysteem en
vergroot buffer capaciteit**

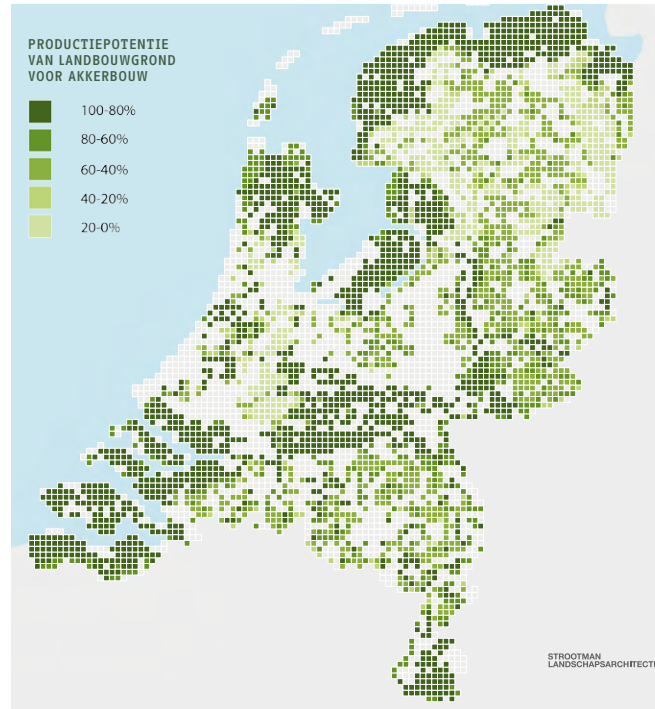
**nieuwe vormen van duur-
zaam landschapsbeheer**

**toerisme als mede inves-
teerder in een duurzaam
landschap**

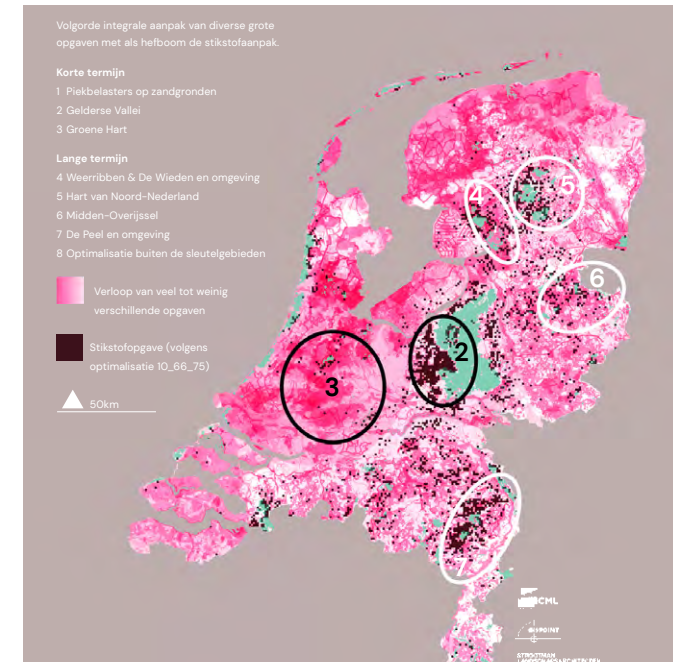

Op landelijke schaal is al een aantal landbouwstrategieën uitgedacht waarbij de eigenschappen van het landschap als basis worden genomen voor het grondgebruik: de kwaliteit van de landbouwgrond als sturende factor hanteren en bij de prioritering van de aanpak van de stikstofopgave rekening houden met een combinatie van de grote piekbelasters en de natuurgebieden waar stikstof de meeste problemen geeft. Daar beginnen met de aanpak heeft de meeste impact.

goede landbouwgrond als sturende factor
regio's met goede landbouwgrond: Friesland, Kop van Noord Holland, Flevoland, Zeeland, Achterhoek
> landbouw intensiveren, akkerbouw

regio's met slechte landbouwgrond: Drenthe, Groene Hart
> kansen voor andere vormen van grondgebruik

kansen voor win win: stikstof + natuur + piekbelasters
regio's met piekbelasters: Veluwezoom ((EHPZ), Midden Overijssel
> landbouw intensiveren, akkerbouw
Groene Hart: aanpak bodemdaling en waterkwaliteit, peil opzetten ,
andere vormen van landbouw

VOORBEELD

transitie bloementeelt:
spuitzonering/ pesticiden
waterverdringsladder
aanpassen
andere verdienmodellen

John Huibers
de enige biologische bollen-
teler van NL
zie boek *Boer doet leven* van
CRA

BESTRIJDINGSMIDDELEN

Uitspraak Raad van State over pesticiden kan landelijke gevolgen hebben

Het is „niet uitgesloten” dat pesticidegebruik negatieve gevolgen heeft op beschermde natuurgebieden, aldus de Raad van State.

Sieven Fritse
AMSTERDAM

Zes jaar en vele omgekeerde vlaggen na de befaamde striktontspuitingspraak van 2019 draagt een nieuw beet chemisch hangijzer. De Raad van State deed woensdag in hoger beroep uitspraak met mogelijk grote gevolgen voor de landbouw in het hele land. Het oordeel van de hoogste bestuursrechter: het is „niet uitgesloten” dat het gebruik van bestrijdingsmiddelen negatieve gevolgen heeft op beschermde natuurgebieden. Bijvoorbeeld stoffen van beschermde soorten.

Zolang er aanwijzingen zijn dat pesticiden schade kunnen aanrichten aan beschermde natuur moeten telers aantonen dat hun pesticidegebruik geen negatieve effecten veroorzaakt. In sommige gevallen zal dat niet mogelijk zijn. Dan moet een telers een natuurvergunning aanvragen om pesticiden te spuiten, die door mogelijke schade aan natuurgebieden geweigerd kan worden.

Leleteliet in Vliedder
De uitspraak van de Raad van State gaat in de eerste plaats over een leletelder bij de Drentse plaats Vliedder, dichtbij het Natura 2000 gebied Hellingerveld. In 2018 verzocht Milieufederatie het college van gedeputeerde staten van Drenthe om op te treden tegen bestrijdingsmiddelengebruik van de telers, omdat dat het nabijgelegen natuurgebied zou aantasten. Het college weigerde, maar in 2021 stelde de rechtbank van Noord-Nederland Milieufederatie in het gelijk. De provincie ging in hoger beroep, maar nu oordeelt ook de Raad van State groterdeels in het voordeel

Leleteliet aan de rand van het Drentse dorp Vliedder. In 2018 kwam Milieufederatie in actie tegen het bestrijdingsmiddelengebruik door de telers. FOTOGRAFIE ELZINGA

van de milieugroep. In de kwestie over mogelijke schade aan beschermde natuur was de afstand tussen perceel en natuurgebied van belang. Zo voerde de provincie Drenthe aan dat een afstand van 250 meter tot een natuurgebied voldoende zou zijn om negatieve gevolgen uit te sluiten, maar de rechter ziet dat geen wetenschappelijke onderbouwing voor. Een recent onderzoek van de Universiteit Utrecht wijst dat standpunt te ondersteunen: pesticiden reiken in de lucht en stof nemen in de eerste 250 tot 500 meter rond een perceel nauwelijks af. Het burgerinitiatief Meten-Weten, dat ook betrokken is bij de zaak, toont in eigen metingen dat pesticidenreken „kilometers diep” in Natura 2000-gebieden

gevolgen kan hebben”, zegt Edwin Alblas, universiteit hoofdcoördinator milieuschade aan de universiteit van Wageningen. „In Nederland staat de natuur er zo slecht voor dat elk extra beetje impact de emmer verder doet overlopen. Maar het is niet zo dat de situatie nu voor elke boer op de tocht staat.” Hij verwacht dat de uitspraak „in principe voor leleteliet” impact heeft „en dat het verkrijgen van een vergunning voor leleteliet lastig zal worden.” Toch lijkt de Raad van State een uitweg te bieden aan leleteliet, zodra die in Vliedder, als zij kunnen aantonen dat hun middelen geen natuurlijke schade veroorzaken. Maar Rijnsticht heeft „een idee” hoe een teler dat zou kunnen doen. „Het is nog hoewel

verantwoordelijkheid er nu naar een boer wordt geschoven.” Om die reden noemt ook Land- en tuinbouworganisatie LTO de uitspraak „in praktijk onuitvoerbaar”. „Hoe onderbouw een ondernemer dat ieder denkbaar, theoretisch risico uitgesloten kan worden? Deze uitspraak maakt van het voorzorgsprincipe een verklaringenprincipe.”

De rechtbank gaat het druk krijgen, verwacht Rijnsticht. „Bijzondere iser nu een vergoedingplicht, anderszins zijn in de uitvoering tal van onduidelijkheden.” Hij verwacht „honderden” handhavingverzoeken van verschillende milieugroepen. In die rechtsaferingen zal ook zeker zijn organisatie Meten-Weten een rol spelen.

SUGGESTIES / VERVOLG

Op dit thema gebeurt al heel veel. Denk aan onderzoek naar andere teelten en bio-based bouwmaterialen. Maar wat is de samenhang met de leefomgeving? Gezondheid en leefmilieu kunnen profiteren van duurzamere vormen van landbouw. Die winst wordt niet altijd meegenomen in de overwegingen bij de landbouwtransitie.

agro-innovatie centrum
de Marke (Hengelo
Gelderland)

VOORBEELDEN GEZOND EN TOEKOMSTBESTENDIG LANDSCHAP: TOERISME EN LANDSCHAPSONTWIKKELING

VOORBEELD

Van veer naar veer Rivierenland:

In het Rivierenland worden zeven ecologische landschap-slinten ontwikkeld om de biodiversiteit te bevorderen en natuurlijke verbindingen te versterken. Deze linten lopen van noord naar zuid, vaak tussen veerponten. Ze verbinden de oost-west lopende rivieren en dragen bij aan de groenblauwe dooradering van het gebied. Voorbeelden zijn de Vlinderroute, die vanuit Tiel naar Eck en Wiel loopt, en het voedsellint, dat biodiverse voedsel-productie-plekken, zoals tiny forests, voedselbossen en streekproductlocaties verbindt.

VOORBEELD

Ter inspiratie: Veluwe aan Zee

LeisureLands is sinds 2022 bezig om het recreatiegebied 'Veluwe aan Zee' te vernieuwen om zo meer bezoekers te trekken. Er worden onder andere speelstranden, een nieuw parkeersysteem, een hotel, evenementencentrum en surfstranden ontwikkeld. Hierbij breiden ze het recreatieve aanbod uit waardoor de beleving van het gebied verbeterd. Door een 'groene ruggengraat' over het terrein te laten lopen wil LeisureLands de biodiversiteit stimuleren.

uit: Ruimte voor recreatie op de Veluwe,
feb 2025

SUGGESTIES / VERVOLG

Zeeland als Toscane van NL

Stel je voor: Zeeland als het Toscane van Nederland – niet alleen een bestemming voor strand en zee, maar ook voor het weidse, verstilde binnenland. Tussen de kreken van Zeeuws-Vlaanderen, de oude stroomruggen van Zuid-Beveland en de bloemrijke dijken van Walcheren ontvouwt zich een landschap vol karakter. Het is open, licht en gelaagd, met akkers tot aan de horizon, boomgaarden in oude polders, slingerwegen langs dorpjes met kerktorens en erfgoedhoeves. Zeeland is al toeristisch, vooral langs de kust, maar dit is een ander verhaal: geen massatoerisme, maar een reis naar rust, ruimte en ritme. Een plek waar je logeert in een oude boerenschuur, wijn proeft van Zeeuwse bodem en fietst langs kreken die de tijd lijken te hebben stilgezet. Het binnenland als bestemming op zich – niet om lands te rijden, maar om in te verblijven.

Eiland Wieringen als Zuiderzeebestemming

Wieringen als het nieuwe Texel – een eigenzinnig eiland, zonder boot en zonder drukte. Tussen de glooiende keileemruggen, oude terpdorpen en vergezichten over het Amstelmeer voel je nog de stilte van vroeger. Hier wandel je over dijken, fiets je langs schapenweides en proef je streekproducten direct van het erf. Geen toeristische hotspot, maar juist dat maakt het bijzonder. Wieringen is geen doorgangsplek, maar een bestemming voor wie het landschap echt wil ervaren – ruig, stil en verrassend dichtbij.

2 FIJNMAZIG EN VERBONDEN DAGELIJKS LEVEN

Deze strategie streeft naar fijnmazig verbonden kernen en zet in op nabijheid en toegankelijkheid van (basis) voorzieningen. Dat kan door te kiezen welke voorzieningen in welk type kern aanwezig moet zijn: de centrale regiostad (Large), de regiokernen (Medium), de kleinere kernen (Small of Xtra Small). Een centrale regiostad (L) biedt regionale voorzieningen, zoals MBO-onderwijs, cultuur en een ziekenhuis. Dit kunnen meerdere steden zijn en ze kunnen ook buiten de regio liggen, denk aan Enschede voor de Achterhoek en Gent voor Zeeuws-Vlaanderen.

De regiokernen (M), met basisvoorzieningen zoals een supermarkt en kleine winkels, een huisarts en een basisschool zijn goed verbonden met de kleinere (S/XS) kernen. Er is behoefte aan prettige ouderenwoningen bij voorzieningen. (snel)fietsroutes zorgen voor gezonde en betaalbare mobiliteit, maar ook de auto blijft voorlopig nodig. In uitgestrektere regio's is de interne bereikbaarheid lastiger, maar ook hier blijft het principe van een goed verbonden, fijnmazig netwerk overeind.

Deze regio's hebben vaak meerdere kleine kernen (S) met een sterke cultureel-historische waarde. Hier kunnen lokale horeca, winkels en culturele voorzieningen floreren ondanks de beperkte omvang. Juist voor deze kernen is het van belang dat ze goed zijn aangesloten op doorlopende (snel) fietsroutes, niet alleen voor het dagelijks leven van inwoners maar ook voor recreanten.

L centrale regiostad: MBO, cultuur, ziekenhuis

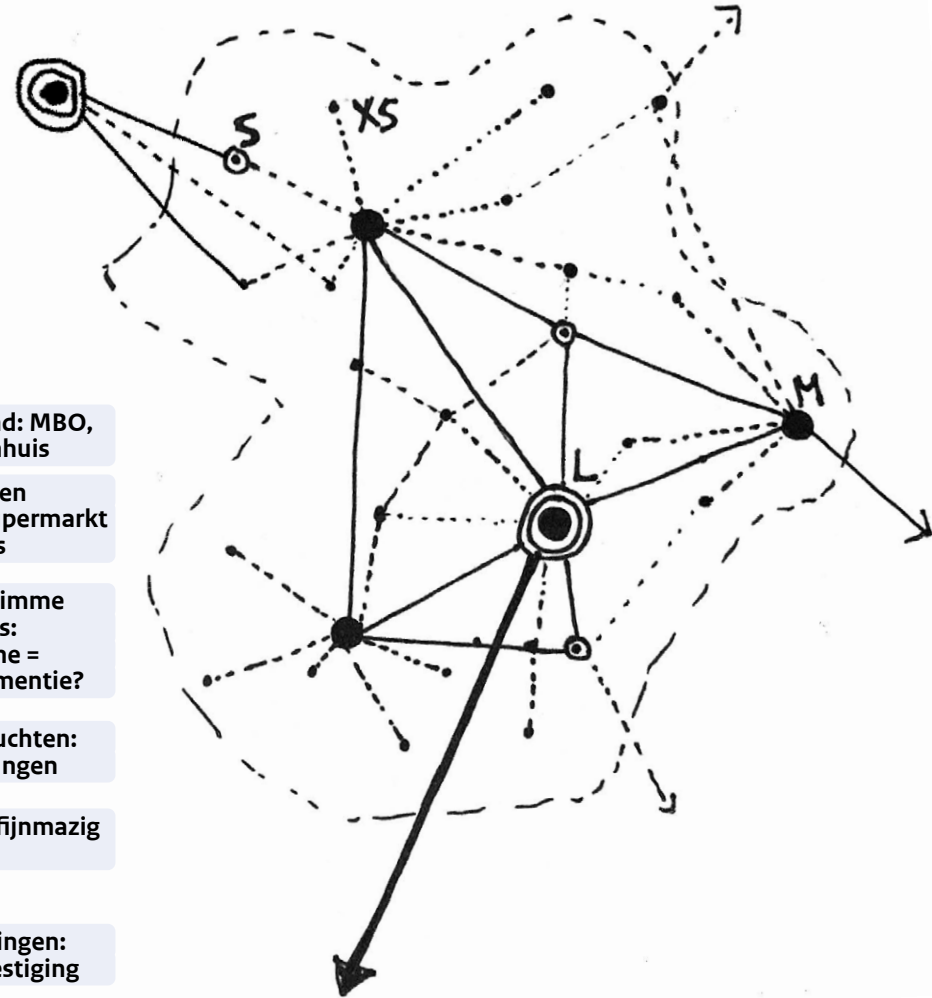
M regiokernen met basisschool, supermarkt en huisarts

S dorpen met slimme combinaties: voetbalkantine = dagbesteding dementie?

XS linten en gehuchten: geen voorzieningen

snelfietspaden en fijnmazig netwerk

netwerk oplossingen: bibliobus ipv 1 vestiging

Voor gehuchten, buurtschappen en kleine dorpen is toegankelijkheid van basisvoorzieningen lastig. Verhuizen is soms de enige oplossing voor kwetsbare groepen, maar dan moet er wel aanbod zijn in de regiokernen. Om voorzieningen in leven te houden zijn combinaties van functies en dubbelgebruik nodig. Kan de voetbalkantine ook een plek voor dagbesteding zijn voor demente ouderen? Ook kunnen voorzieningen gericht naar de kleinste kernen worden gebracht, zoals met de bibliobus, die de boeken per bus het dorp in brengt en zo toegankelijk maakt. Hier liggen ook kansen voor andere basisvoorzieningen, mogelijk op elkaar afgestemd, zodat er bijvoorbeeld een keer per week een voorzieningencluster aanwezig is met bijbehorende reuring en ontmoeting.

In een aantal regio's zien we sterke zelforganisatie en gemeenschapszin. Denk aan het Achterhoekse naoberschap of de coöperatieve kracht in veel kleine kernen in Rivierenland. Zo kunnen slimme oplossingen georganiseerd en geëxploiteerd worden op (hyper)lokaal niveau, zelfs in kleine kernen. Kunnen ouderen samenwerken en zo collectieve toegang tot bijvoorbeeld zorg of sport regelen?

6 In het nieuws

In het nieuws 7

'Terneuzen kan een suburb van de Belgische Randstad worden'

In Zeeland staan oog, onderwerp en verkeer al lang onder druk. Dus moet de provincie uitbreiden, zegt bestuurlijk Nederland

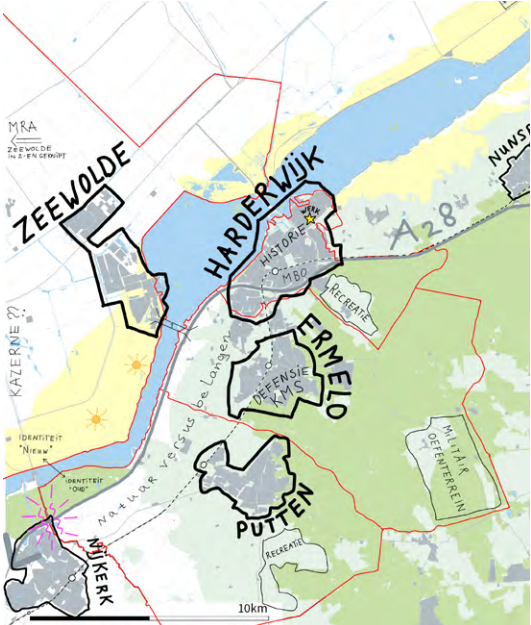
PROGNOSE

Terneuzen kan een suburb van de Belgische Randstad worden. In Zeeland staan oog, onderwerp en verkeer al lang onder druk. Dus moet de provincie uitbreiden, zegt bestuurlijk Nederland

Terneuzen kan een suburb van de Belgische Randstad worden. In Zeeland staan oog, onderwerp en verkeer al lang onder druk. Dus moet de provincie uitbreiden, zegt bestuurlijk Nederland

EHPZ: alles op fietsafstand

EHPZ is een kleine regio: de kernen liggen zo dicht bij elkaar dat alles binnen handbereik is en hebben complementaire voorzieningen. Een fietsbrug naar Zeewolde is een belangrijke toevoeging om het systeem goed te krijgen: dan ligt bijvoorbeeld ook de reistijd per fiets tussen Putten en Zeewolde rond de 30 minuten.

VOORBEELDEN FIJNMAZIG EN VERBONDEN DAGELIJKS LEVEN : SPECIFIEKE WOONVORMEN

VOORBEELD

Achterhoek uuthuskes: tijdelijke jongerenwoningen in kleine kernen

Het project 'Uuthuskes' in Aalten biedt tijdelijke, betaalbare flexwoningen aan jongeren met een band met de lokale buurtschappen. De kleine huurwoningen zijn bedoeld om jongeren een kans te geven zelfstandig te wonen in hun eigen omgeving. Acht woningen zijn inmiddels gerealiseerd.

Woonservicegebieden

Een woonservicegebied is een wijk waar ouderen en mensen met een ondersteuningsvraag veilig en zelfstandig kunnen wonen, met zorg en hulp dichtbij. Het is een samenwerking tussen gemeente, woningcorporatie, zorg- en welzijnsorganisaties en bewoners. Praktisch betekent dit: er zijn geschikte en toegankelijke woningen, een ontmoetingsplek in de wijk, wijkverpleging of zorg dichtbij, en goede informatie en ondersteuning via bijvoorbeeld een wijkteam. Alles is erop gericht om mensen langer thuis te laten wonen in hun eigen vertrouwde omgeving.
Bron: Platform31 – Leren van 20 jaar ervaring met woonservicegebieden.

Wooncorporaties en gemeenschapswonen als oplossing voor nabijheid

Woongemeenschap Eikpunt in Lent is een voorbeeld van een wooncoöperatie. Er zijn 9 koopwoningen en 40 huurwoningen die in zelfbeheer zijn uitgegeven aan de bewoners. Er is een verscheidenheid aan woningtypes en er zijn gemeenschappelijke ruimtes voor activiteiten. De vereniging streeft naar een diversiteit aan leeftijden. Met het meer-generatiewonen wordt vereenzaming van ouderen tegengegaan en wordt een deel van de zorg voor ouderen, kinderen en gehandicapten opgevangen in de buurt zelf.

SUGGESTIES / VERVOLG

Belangrijk voor het wonen is de realisatie dat we het heel gewoon vinden om een (opgaande) wooncarrière te maken, maar lastiger om na te denken over de neergaande wooncarrière. Anders nadenken over waardig oud worden, zorg, hoe je dan samenleeft en welke voorzieningen daarbij horen gebeurt al op veel fronten, denk aan de prijsvraag 'Who Cares' van het CRA.

Ook voor andere woonvormen, zoals recreatieparken, is beleid in ontwikkeling. In de Veluwezoom wordt gewerkt met 1 park 1 opgave, waarbij bij elk park wordt gekeken of het haalbaar is om regulier wonen toe te staan. Dat is onder meer afhankelijk van de aanwezigheid van riolering en nutsvoorzieningen en de nabijheid van voorzieningen.

Koester de parels en de initiatieven, neem ze serieus, deel de kennis en herhaal!

VOORBEELDEN FIJNMAZIG EN VERBONDEN DAGELIJKS LEVEN : VOORZIENINGEN

VOORBEELD

Arbeid voor het gemeenschapshuis in Vredepeel - Foto: Erik van der Burg

Venray 'Schoon door de poort': dorpen en wijken zelf verantwoordelijk voor beheer en onderhoud van gemeenschapshuizen

Inwoners van het 250 zielen tellende Noord-Limburgse dorp Vredepeel zagen hun school sluiten en de kerk steeds leger raken. Ze besloten er met financiële steun van de gemeente zelf een nieuw gemeenschapshuis en kleine woonlocaties van te maken. 'We doen het samen.' Konden bewoners zelf een gebouw bestieren? Moest daar niet te veel gemeentegeld bij? Nou ja, wel wat. In Vredepeel vijf ton. En een bijdrage van de provincie Limburg om het pand energieneutraal te maken. De bewoners deden veel zelf: slopen, grondwerk, riolering, de tuin. In het 'landbouwdorp' was genoeg materieel voorhanden. Hij vertelt trots over de verbouwing van de kerk en hoe originele elementen, zoals het glas-in-lood, weer zijn teruggebracht.

bron: Binnenlands Bestuur april 2024

Combinatie van ouderenzorg en kinderopvang in Villa Wilhelmina

Villa Wilhelmina in Purmerend combineert kinderopvang en ouderenzorg op één locatie, wat zorgt voor dagelijkse ontmoetingen tussen jong en oud. Deze opzet bevordert sociale verbondenheid en wederzijds begrip. Voor ouders, vooral zorgmedewerkers, is het handig omdat ze hun kinderen dichtbij hun werk kunnen onderbrengen. De flexibele opvangtijden sluiten aan bij onregelmatige werktijden, wat logistiek gemak en rust biedt. Ook is het efficiënt: gedeelde ruimtes en personeel verlagen kosten en maken het concept duurzaam.

Bron: zorgcirkel.nl

gemeenschapshuis t Erf in Egchel

t Erf is al jarenlang een vertrouwd adres voor jong en oud. Toen de twee vaste beheersters met pensioen gingen en er nog geen opvolging was gevonden, begon ik me zorgen te maken over de toekomst van het gemeenschapshuis. Een Denktank leverde niet alleen nieuwe vrijwilligers op, maar ook frisse wind door het gemeenschapshuis.

bron vkkl.nl (vereniging kleine kernen Limburg)

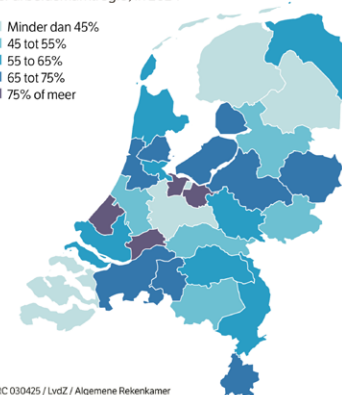
SUGGESTIES / VERVOLG

Ontwerpend onderzoek kan bijdragen aan het onderzoeken en ontwerpen van slimme combinaties. Op Oostenburg in Amsterdam zit een huisarts in een hotel bij gebrek aan betaalbare werkruimte. Wat kan er samen? of wat kan op een andere plek dan gewoonlijk? Ook mobiele of tijdelijke varianten, zoals de bibliobus kunnen inspireren.

Huisartsentekorten in bijna heel Nederland

Aandeel huisartsen met een patiëntenstop, per arbeidsmarktregio, in 2024

■ Minder dan 45%
■ 45 tot 55%
■ 55 tot 65%
■ 65 tot 75%
■ 75% of meer

NRC 030425 / LvdZ / Algemene Rekenkamer

VOORBEELDEN FIJNMAZIG EN VERBONDEN DAGELIJKS LEVEN : MOBILITEIT

VOORBEELD

Regel je vervoer

Op zoek naar mobiliteit in de regio? Hieronder vind je mogelijkheden om jouw reis te kunnen maken.

9292 Reis Planner

Je OV reis plannen kan in de Gaon app, maar ook via 9292.

Plan je reis via 9292

Rit delen

Samen rijden is een handige oplossing om kosten te besparen en het delen van ritten kan een goede optie zijn om de lasten te verlichten.

Plan een rit

Hub locaties

Hubs in de Achterhoek bieden reizigers betere over- en opstapmogelijkheden en ook een groter en gevarieerder aanbod van duurzame en slimme vervoersmogelijkheden.

Locaties

Deelfiets

Verken comfortabel de omgeving tijdens je laatste reistulpe of gedurende een dagje uit, met Gaon deelfietsen beschikbaar op 7 station locaties in de Achterhoek! Komende maanden komen er nieuwe locaties bij.

Pak je deelfiets

Deelauto

Je kiest de deelauto die het dichtst bij jou in de buurt zit, je meidt je aan bij de aanbieder van de deelauto en je kunt beginnen met rijden.

Auto regelen

GAON app: Mobility as a service in de Achterhoek

MaaS – oftewel Mobility as a Service – is een manier om al je vervoer te regelen via één app. Denk aan trein, bus, deelfiets, deelscooter of taxi. Je plant, boekt en betaalt alles op één plek, zonder gedoe met losse kaartjes of apps. Superhandig dus, zeker als je flexibel wilt reizen zonder eigen auto. Het idee is dat je makkelijk overstapt tussen vervoersmiddelen, en daardoor sneller kiest voor duurzamer vervoer.

Wensauto Meers

Het begon met Dorpsdagvoorziening “Bie Gerda” in Meers. De wens was simpel maar belangrijk: ervoor zorgen dat alle bewoners van de gemeenschap toegang kregen tot deze essentiële voorziening. Het was echter niet zo simpel, want op hetzelfde moment verdween de reguliere busdienst tussen Stein en Meers, waardoor Meers een witte vlek op de OV-kaart werd.

De Wensauto Meers begon met één voertuig, maar al snel werd tweede auto toegevoegd om de inwoners van Berg a/d Maas te helpen tijdens langdurige brugwerkzaamheden over het Julianakanaal. Deze tweede auto werd gefinancierd door Rijkswaterstaat, de provincie en de gemeente Stein, Momenteel opereren ze met twee elektrische Toyota Proace-voertuigen en zo chauffeurs.

De organisatie is ondergebracht in een stichting en omvat zowel dagvoorzieningsactiviteiten als vervoer. Ze behouden het vrijwilligerskarakter en streven naar veerkracht.

bron vkkl.nl (vereniging kleine kernen Limburg)

SUGGESTIES / VERVOLG

De belangrijkste shift op het gebied van mobiliteit zit in het beter benutten van wat er al is en het nadenken over andere vormen dan (auto)infrastructuur. Een veerpont in stand houden doet meer dan een nieuwe brug: op de pont maak je nog eens een praatje, het is een sociaal vervoermiddel. Een snelweg is niet altijd beter dan een provinciale weg, een rondweg is geen duizend-dingen-doekje voor al uw problemen. De Rijks- en provinciale financiering die vooral voor infrastructuur bedoeld is, is daar ook debet aan. Misschien is een elektrische fiets voor alle jongeren wel goedkoper dan een buslijn onderhouden.

3 REGIONAAL ECO(NOMISCH)SYSTEEM

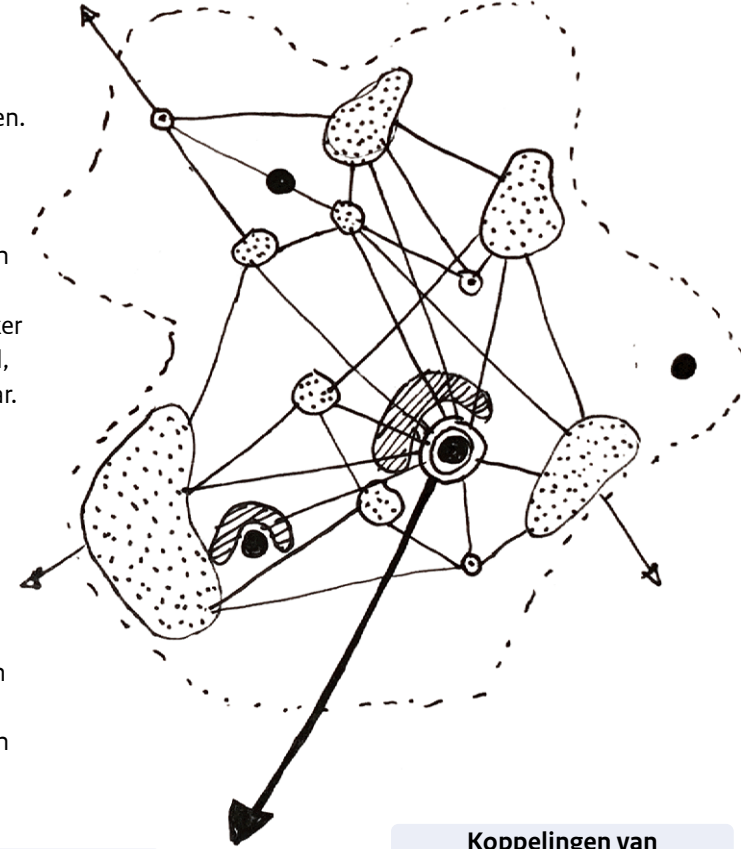
Sommige regio's hebben een sterke eigen economische motor met een goed samenwerkend en vaak ook innovatief MKB. Denk aan de maakindustrie in de Achterhoek en de Bij. Andere regio's heeft van oudsher veel nadruk op landbouw gelegen en staat de economische kracht van de regio onder druk. Bedrijven die niet mee kunnen met de landbouwtransitie moeten stoppen met hun bedrijf. Dit heeft naast de sociaaleconomische gevolgen voor de bevolking ook andere effecten, zoals leegstand van agrarisch vastgoed en toename van ondermijning.

Het versterken van het regionale economische ecosysteem is gericht op het verbinden van het regionale bedrijfsleven en onderwijs vaak ook met regionale opgaven zoals de landbouwtransitie, innovatieve voedselproductie en toekomstbestendig bodem-, water- en natuurbeheer. De economische netwerken worden versterkt door innovatiehubs en eigen opleidingen, waarmee arbeidstekorten worden opgelost.

Denk aan de Fruittech Campus, Greenwise Campus of Agriport. De campus is hierbij geen stedelijke hub, maar een regionaal netwerk gekoppeld aan werkgelegenheid.

Door in te zetten op innovatie en toekomstbestendigheid kan het onderwijsaanbod versterkt en wellicht uitgebreid worden. Ook kunnen koppelingen gemaakt worden met regionale en landelijke HBO/WO en onderzoeksinstituten. Hierdoor kunnen meer jongeren aan de regio gebonden blijven en is er ook meer variatie in de werkgelegenheid in de regio: allemaal redenen om in de - vaak geliefde - regio te blijven wonen. De verjonging van arbeidskrachten helpt (familie)bedrijven toekomstbestendig maken. Het ecosysteem-denken helpt ook het bedrijfsleven zich sterker te organiseren. In sommige regio's (Achterhoek, Friesland, Rivierenland) is deze coöperatieve kracht al goed zichtbaar. Daar zijn lessen te leren voor andere regio's.

Daarnaast zijn veel van de regio's aantrekkelijk voor recreatie en toerisme. Als dit een autonoom opererend ecosysteem is (bv aan de kust in Zeeland), kan er worden gekeken hoe dit systeem beter wordt verbonden met lokale netwerken, bv door dubbelgebruik van functies (zwemles in het tropisch zwemparadijs?). Er liggen kansen om het toerisme juist in te zetten voor het verduurzamen van het landschap. Denk bijvoorbeeld aan agritoerisme en het produceren van streekproducten die ook weer in de (kleinere) kernen verkocht kunnen worden.

Regio's als streekeigen ecosystemen gericht op innovatie en toekomstbestendigheid

Koppelingen van
- HBO/WO onderzoek
- Streekeigen sectoren
- Agrarische bedrijven
- Natuurbehoud en water/bodem
- Toerisme

VOORBEELDEN REGIONAAL ECO(NOMISCH) SYTEEM: CAMPUS

VOORBEELD

- ◇ INNOVATIECENTRUM CIVON, ULFT
- ◇ GREENWISE CAMPUS, EMMEN
- ◇ DELTA CLIMATE CENTER, VLISSINGEN
- ◇ CAMPUS DRACHTEN, DRACHTEN
- ◇ FRUITTECH CAMPUS
- ◇ WATERCAMPUS, LEEUWARDEN

Innovatiecentrum CIVON in Ulft, de Achterhoek

CIVON is een innovatiecentrum in de Achterhoek dat techniek, onderwijs en bedrijfsleven samenbrengt. Ze bieden ruimte en ondersteuning voor het ontwikkelen en testen van nieuwe technologie. In hun werkplaatsen werken studenten en bedrijven samen aan slimme, praktische oplossingen. Zo versterkt CIVON de maakindustrie en het technisch vakmanschap in de regio.

Delta Climate Centre in Vlissingen, Zeeland

Het Delta Climate Center in Vlissingen is een samenwerking tussen zes onderwijs- en kennisinstellingen, waaronder Scalda, HZ University of Applied Sciences en Wageningen University & Research. Het centrum focust op onderzoek en onderwijs over thema's zoals water, energie, voedsel en ecologie. Het doel is om oplossingen te vinden voor klimaatuitdagingen in delta's, zoals Zeeland. Studenten van mbo tot universiteit werken er samen aan nieuwe kennis en innovatie. Daarnaast stimuleert het centrum ook ondernemerschap en draagt het bij aan een duurzame regionale economie.

SUGGESTIES / VERVOLG

Samenwerking is de kern van deze succesvolle initiatieven. Waar kan dat nog meer? Kan een bedrijventerrein het voorzieningencentrum van een dorp worden door niet alleen business to business maar ook business to consumer te kunnen werken? Kan het werken zoals vanouds weer midden in de kern in plaats van afgelegen aan de snelweg? Of is er op deze bedrijventerreinen juist meer (milieu)ruimte nodig om circulaire grondstoffen- en energiehubs te creëren als spil in het regionale ecosysteem?

Netcongestie is een nieuwe uitdaging voor bedrijven, dat vraagt om samenwerking en wellicht een eigen energiesysteem en andere vormen van clustering zodat de energievraag op elkaar kan worden afgestemd. Dan is mengen met wonen interessant, zodat de energie ook in het weekeinde wordt benut. Nabuurschap kan daarmee nieuwe vormen aannemen.

Suggesties/opgaven koppelen in ketens:

Kunnen diverse regionale en Rijksopgaven en activiteiten slim aan elkaar gekoppeld worden door te denken in ketens? Kan bijvoorbeeld vlas verbouwd worden ten behoeve van biobased bouwen op plekken waar de piekbelasting stikstof de meeste problemen geeft? Dit verlicht deze belasting, biedt boeren een nieuw verdienmodel, en levert bouw materiaal voor de grote landelijke woningbouwopgave.

VOORBEELDEN REGIONAAL ECO(NOMISCH) SYTEEM: OVER DE GRENS

VOORBEELD

Grensinformatiepunten

Grensinformatiepunten (GIPs) zijn loketten die informatie geven aan mensen die over de grens wonen, werken of studeren, vooral tussen Nederland, België en Duitsland. Ze beantwoorden vragen over onderwerpen zoals belastingplicht, sociale zekerheid, zorgverzekeringen en diploma-erkenning. GIPs zijn bedoeld om inzicht te bieden in de regelgeving die per land kan verschillen, zodat mensen beter voorbereid zijn op grensoverschrijdende situaties. Ze zijn zowel fysiek op locatie als online bereikbaar. De punten zijn heel behulpzaam voor mensen, maar de financiering is niet altijd continu en moet per periode opnieuw worden toegekend.

Bron: grensinfo.nl

North Sea Port, Zeeland & Oost-Vlaanderen

North Sea Port is een havengebied dat zich uitstrekt over België en Nederland. Sinds de fusie in 2018 werkt het als één organisatie, ondanks dat het binnen twee landen valt met elk hun eigen regels en bestuur. Overheden uit beide landen zijn betrokken als aandeelhouders. Samen bepalen zij het beleid en de langetermijnvisie. Hoewel projecten vaak per land aparte procedures vereisen, wordt er nauw samengewerkt aan gedeelde doelen zoals duurzame ontwikkeling en economische groei. Vertrouwen en gelijkwaardigheid vormen de basis van deze samenwerking. Zo versterkt de samenwerking de hele regio als internationale industriële en logistieke hub. De goede grensoverstijgende samenwerking kan als voorbeeld dienen voor samenwerking op andere terreinen.

bron: zeeland.nl

SUGGESTIES / VERVOLG

Over de grens kijken lijkt zo logisch maar stuit op veel praktische bezwaren. Regelgeving is hier een grotere hindernis dan fysiek. Hoe ga je bij de burens naar school, naar het ziekenhuis, werkt je verzekering wel, worden diploma's erkent. Een student die in Duitsland woont telt niet mee voor de stay rate van een universiteit. In Middelburg zijn internationale studenten essentieel om het hoger onderwijs levend te houden. Daar is het meeste werk aan de winkel.

4 NATIONALE OPGAVE IN DE REGIO

Sommige regio's spelen een belangrijke rol in de grote Rijksopgaven. Denk bijvoorbeeld aan defensie (marine in Den Helder, landmacht op de Veluwe) en de energietransitie (wind op zee, 360 KV leidingen, kernenergie in Zeeland), maar ook aan de aanpak van stikstof en opslag van drinkwater. Regio's ervaren hiervan de lasten, zoals laagvliegende straaljagers, verdozing van het landschap, en veiligheidsrisico's. Echter, deze Rijksopgaven brengen ook een geconcentreerde economische impuls met zich mee.

Het is zaak goed en in samenwerking met de regio te kijken hoe deze impuls duurzaam kan bijdragen aan brede welvaart in de regio. Hoe kunnen andere opgaven, ontwikkelingen en activiteiten in het regionale netwerk en het economische ecosysteem hier goed en duurzaam mee verbonden worden, zodat dit geen geïsoleerde impuls is? Dit gaat niet alleen over een financiële impuls waar de regio fysieke of sociale investeringen mee kan dekken, maar ook over een bredere economische impuls die de eigen kracht van de regio versterkt. Hoe kan een Rijksimpuls meervoudige waardecreatie realiseren met spin-offs en spill-overs voor de hele regio? De tijdelijkheid van sommige Rijksopgaven is immers ook een risico: wat als defensie weer afschaalt? Blijft er dan nog iets over? Is de regio niet te afhankelijk van het Rijk? Zeeland is hier al actief mee bezig. Uitwisseling tussen de regio's waar dit speelt is kansrijk.

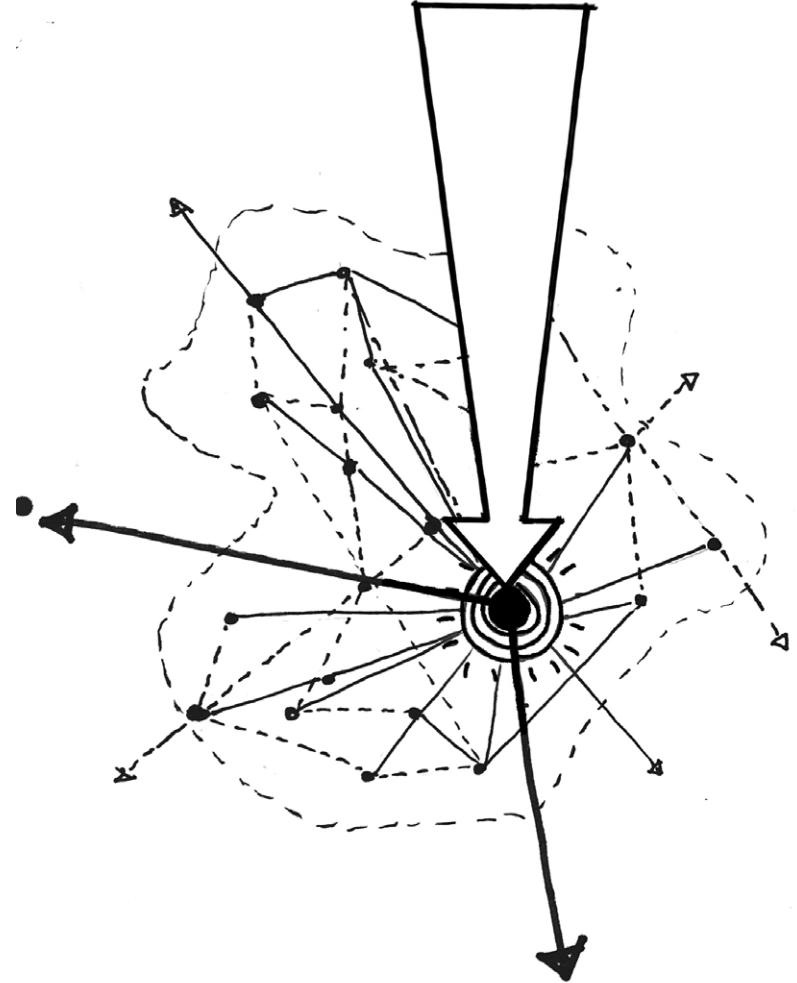
**drinkwaterbuffer in Veluwe
en IJsselmeer**

**waterveiligheid: Rivieren-
land als badkuip**

**defensie:
Marine in Den Helder
landmacht op de Veluwe**

**energie transitie:
wind op zee
360 KV leidingen
kernenergie**

**lasten :
laagvliegende straaljagers,
verdozing landschap
veiligheidsrisico's**

VOORBEELD

Borssele: kansen verbonden aan kernenergie, Zeeland

De bouw van twee nieuwe kerncentrales in Borssele kan de economie van Zeeland versterken, vooral door extra werkgelegenheid en investeringen. In het rapport 'Lasten en lusten in balans' becijferden Lyias Advies en de HZ University of Applied Sciences dat de komst van de centrales tot een kleine 8 duizend banen kan leiden op het hoogtepunt tijdens de bouw en zo'n duizend vaste banen tijdens de exploitatiefase. Tegelijkertijd brengt het ook uitdagingen met zich mee. De duizenden arbeidskrachten leggen druk op de woningmarkt, infrastructuur en voorzieningen in de regio. Ook bestaat de kans op hinder voor omwonenden, zoals geluid en lichtoverlast. Om deze effecten op te vangen, adviseert het rapport om tijdig te investeren in bereikbaarheid, onderwijs, zorg en tijdelijke huisvesting. Daarnaast is het belangrijk om bewoners actief te betrekken. 'Lasten en lusten in balans', is het advies dus. De inzet van de regio is dan ook om bij te dragen aan de majeure nationale energieopgave, maar om niet alleen een stopcontact te zijn. Juist ook een plek waar een kenniseconomie rondom energie en techniek ontstaat, zodat de regio profiteert, ook nadat de centrale gebouwd is.

SUGGESTIES / VERVOLG

Energie is in het domein van de ontwerpers zwaar onderbelicht. Hier is nog een grote inhaalslag te maken om de energieopgave niet alleen een technische, maar ook een ontwerpogave te maken. En dan gaat het niet alleen om het uiterlijk, maar vooral om de kansen die het biedt en de combinaties die het kan opleveren. Nieuwe netwerken trekken ook nieuwe functies aan. Kan een 280 kV leiding een aantrekkelijke vestigingsfactor zijn voor een datacenter, en mogelijk ook voor andere bedrijvigheid? De ruimtelijke effecten van deze transitie kunnen we nog niet goed overzien en vraagt ontwerpend onderzoek op alle schaalniveaus.

Naast energie is defensie een actuele opgave. In het verleden waren nieuwe kazernes vaak een bron van zorg voor de omwonenden, vergelijkbaar met een asielzoekerscentrum: veel jonge mannen bij elkaar, dat brengt vast problemen met zich mee. Zijn de tijden veranderd? In ieder geval ligt hier een opgave voor het Rijk om de synergie met de omgeving te zoeken: werkgelegenheid, delen van voorzieningen. Denk aan sport, huisarts, restaurant. Kan een kazerne zich meer openen naar de samenleving? Zijn er combinaties te bedenken zoals bingo avond met eenzame ouderen of scholieren die gebruik maken van de stormbaan?

VOORBEELDEN NATIONALE OPGAVE: WATERVEILIGHEID

VOORBEELD

Overdiepse Polder, Noord-Brabant

De Overdiepse Polder is ingericht als een gebied dat bij hoge waterstanden tijdelijk kan overstromen om zo de druk op de Bergsche Maas te verlagen. Hierdoor neemt het risico op overstromingen verderop in het rivierengebied af. Acht boerenbedrijven zijn verplaatst naar verhoogde terpen, zodat landbouw en wonen mogelijk blijven. Dit plan is in nauwe samenwerking met bewoners tot stand gekomen en maakt deel uit van bredere maatregelen voor rivierveiligheid in Nederland. Naast waterveiligheid is er ook ruimte ontstaan voor ecologie en recreatie.

‘Blauwe hart van NL’ Groenblauw raamwerk Rivierenland

Het Groenblauw Raamwerk in Rivierenland is een regionale aanpak om het landschap klimaatbestendiger, groener en aantrekkelijker te maken. Het netwerk van water- en groenzones helpt bij het vasthouden van water, bevordert biodiversiteit en maakt de omgeving prettiger voor bewoners en recreanten. Tegelijk ondersteunt het duurzame landbouw en natuurbeheer. Overheden en partners in de regio werken samen aan deze langetermijnvisie om zo de leefkwaliteit én de ecologische veerkracht te versterken.

SUGGESTIES / VERVOLG

Wat betekenen de grote wateropgave voor de kernen? In het rivierengebied is het voelbaar dat korte en lange termijn elkaar in de weg zitten. De druk op de woningmarkt leidt tot plannen om woningen buitendijks te bouwen, maar dit is een probleem én grote kostenpost voor de toekomst. Kan dat niet anders? Drijvend bouwen, modulair bouwen, demontabel bouwen, tijdelijk bouwen. Eigenlijk geldt dat voor alles wat we op dit moment in het natte westen doen. Het Rijk kan hierin een belangrijke sturende rol hebben.

VOORBEELD

Klimaatslim Boeren op Veen, Groen Hart

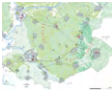
Dit project helpt agrariërs in veenweidegebieden om hun bedrijfsvoering aan te passen op een manier die bijdraagt aan minder bodemdaling en minder uitstoot van broeikasgassen. Tegelijk wordt gewerkt aan een gezondere biodiversiteit en schoner water. De aanpak is gebiedsgericht: boeren werken samen met waterschappen en provincies aan oplossingen die passen bij hun specifieke polder. Denk aan maatregelen zoals het verhogen van het grondwaterpeil, aangepast slootbeheer en innovatieve drainage.

Het project ondersteunt hen hierbij met kennis, procesbegeleiding en financiële middelen. Zo ontstaat een landbouwmodel dat beter past bij de uitdagingen van het veranderende klimaat én het veenlandschap.

SUGGESTIES / VERVOLG

Landbouw en natuurontwikkeling komen in andere delen van de Nota ruimte uitgebreid aan bod. Maar wat betekent het voor het leefklimaat? Zoals vanouds met de flet je groenten oogsten, kool en geit samen in de boot? Hoe leef je in een natte polder? Is een moeras inderdaad een bron van muggen of kun je er prima wonen?

4 STRATEGIEËN, 7 REGIO'S: WAT SPEELT WAAR?

	Zeeland	Kop van Noord-Holland	Zuid en Oost Drenthe	Friesland	Achterhoek	EHPZ	Rivierenland
de 7 regio's weergegeven op dezelfde schaal							
strategie							
1. Gezond en toekomstbestendig landschap				- veenweidegrond, wateropgave, bodemdaling, oxidatie - veenweideprogramma	nieuwe balans: op het zand veeteelt, voormalige moerasgebieden waterpeil weer opzetten en omschakelen naar alternatieve teelten, landbouw + natuur verweven	landelijk gebied tussen EHPZ en Randmeerkust, veel opgaven bij elkaar: verbetering van het watersysteem, versterking van de biodiversiteit, behoud van open landschap en verduurzaming landbouw	- het blauwe hart van Nederland - toekomst na 2100 - robuuste bodem-waterstructuur - waterveiligheid
2. Fijnmazig, verbonden dagelijks leven	eilanden maakt nabijheid een lastige opgave	nationale opgaven koppelen aan brede welvaart, waardecreatie en leefomgeving met voldoende voorzieningen	sterke kernen met eigen identiteit behouden, veel groen en rust (gezonde leefomgeving)	- sterke kernen - voorzieningen op peil houden in kernen - woonservicegebieden - specifieke woonvormen	- sterke kernen met eigen identiteit behouden - naoberschap als coöperatieve kracht - snelfietsroutes aanleggen	- fietsbrug Zeewolde - snellere verbindingen - IC Station Harderwijk - kans vakantieparken transformeren naar wonen	- fijnmazig netwerk ook voor recreatie - orientatie op de drie steden buiten de regio als basis voor het dagelijks leven
3. Regionaal eco (-nomisch)systeem	recreatie en toerisme koppelen aan andere sectoren en lokale netwerken		- samenwerkingen over de grens opzoeken - Greenwise Campus voor vergroenen en verslimmen van de regio	- maakindustrie en innovatie versterken - biobased boeren-biobased bouwen	- maakindustrie koppelen aan arbeidskracht - samenwerking over de grens versterken		- kleine kernen eigen identiteit behouden - coöperatieve kracht versterken
4. Nationale opgave in de regio	- kernenergie - groene stopcontact - defensie	- defensie - laagvliegzones - off-shore windenergie	regio zoekt opgave			drinkwaterbuffer	waterveiligheid

DE WEG ER NAAR TOE

ALGEMENE CONCLUSIES

De analyse van de regio's heeft geresulteerd in een alternatieve lagenbenadering met drie lagen:

- 1) het landschap met specifieke gebruiksmogelijkheden;
- 2) de laag van 'het dagelijks leven', met daarin woningen, voorzieningen en netwerken;
- 3) de laag van het regionaal eco(nomisch) systeem, die het productie- en verdienvermogen van de regio betreft.

Deze alternatieve lagenbenadering brengt onderlinge afhankelijkheden samen in één laag. Zo is infrastructuur voor het dagelijks leven niet per definitie hetzelfde als infrastructuur voor het economische ecosysteem: mensen reizen om te recreëren en consumeren vaak naar andere plekken dan wanneer zij gaan werken, bijvoorbeeld. Maar slimme combinaties zijn wel mogelijk - en wenselijk. Investerings in voorzieningen zijn wellicht effectiever dan in infrastructuur, omdat ze niet alleen door vergroting van het aanbod bijdragen aan de toegankelijkheid, maar ook de kracht en identiteit van het dorp versterken.

Identiteit

De identiteit van een regio zit diep: het landschap is daarvan een belangrijke component, en de historische economie die daarbij hoort eveneens. Een havenstad kijkt naar buiten, het achterland is dienend aan wat er op zee kan worden gehaald. In Zeeland en Holland was dat de koop- en kaapvaart, nu is het in toenemende mate defensie en energie. Thema's die een tijdlang vanzelfsprekend leken

winnen aan belang, en daarmee komen de regio's weer op een andere manier in beeld. Niet als wingewest, maar als cruciaal onderdeel van het land. Identiteit is dan ook niet iets wat je oplegt of koopt, het komt voort uit het natuurlijk systeem en de regionale cultuur.

Adaptiviteit

Het lijkt zo makkelijk: een goed beeld schetsen voor de lange termijn en daar dan naar toewerken. Echter, we kunnen de toekomst niet voorspellen, we kunnen er alleen zo goed mogelijk op anticiperen met de keuzes die we nu maken. We moeten verder vooruitkijken om nu goede beslissingen te nemen. Uit de strategieën volgen ook dilemma's en tegenstellingen. Soms vraagt dit om duidelijke keuzes, zodat er echt een consistente richting kan worden gekozen.

En soms spreken korte termijn en lange termijn elkaar tegen: de woningnood van nu zorgt voor woningen in de uiterwaarden, waarbij we straks moeite moeten doen om die woningen droog te houden. We zullen adaptief moeten zijn om te zorgen dat korte en lange termijn met elkaar in lijn komen. Het denken in scenario's kan hierbij helpen, bijvoorbeeld aan de hand van brede welvaart. Wat als we gezondheid of sociale cohesie als uitgangspunt nemen, zou dat niet heel andere keuzes opleveren?

Urgentie

Er liggen veel urgente opgaven - en kansen - die niet kunnen wachten. Het maken van visies en plannen voor de lange termijn en het starten met de eerste acties op de korte termijn lopen parallel. De doorontwikkeling van de regio's is een combinatie van backcasting waar we vanuit het beoogde langetermijnperspectief acties in het hier en nu bepalen met zoveel mogelijk impact in de gewenste richting, en forecasting waar vanuit huidige urgenties, kansen en trends wordt verder gepland richting de toekomst. Een dergelijke incrementele aanpak zorgt ervoor dat we wel bewust richting bepalen voor de lange termijn, maar ook in actie komen. Bovendien kunnen we op deze manier doorlopend leren tijdens de stappen die we zetten en kunnen we bijsturen wanneer dat nodig of opportuun is. In ieder geval geldt: iets nieuws maken is duurder en vaak riskanter dan voortbouwen op het bestaande. Er is de afgelopen jaren veel afgebroken en daar moeten we mee stoppen. Beter benutten van wat er is, geldt voor alles: de woningvoorraad, voorzieningen en ook voor lokale netwerken.

HOEDAN? 7 PRAKTISCHE ADVIEZEN

1. Van vitaliseren naar versterken

Om het onderscheid te maken tussen het Nationaal Programma Vitale Regio's en de strategieën uit de Nota Ruimte is het praktisch dat deze strategie een andere naam krijgt. Vitale regio's als term werkt goed, het werkwoord vitaliseren suggereert dat er geen leven in zit. Versterken is krachtiger. Afstemming met het Nationaal Programma Vitale Regio's kan helpen bij de verdere uitwerking - en implementatie - van de regionale strategieën.

2. De uitvoeringskracht zit in de regio

Het gebeurt al. De weg naar de regio van de toekomst is al in gang. Aansluiten bij de energie die er al is en bij de partijen die het werk doen is belangrijk. Het is vooral een kwestie van vertrouwen dat het goede al gebeurt en dat het Rijk daarin waar nodig kan meedoen en mee-investeren zonder de leiding over te nemen. Dit kan bijvoorbeeld door geld toe te kennen aan bestaande initiatieven zodat ze haalbaar worden of kunnen opschalen.

3. Uitvoeringskracht is zacht

Klassiek stuurt het Rijk op infrastructuur en stenen. Er zijn nu andere sturingsmechanismen nodig, meer gericht op zachte netwerken en voorzieningen, op arbeidstekorten en gezonde/ duurzame economie. Denken vanuit brede welvaart, bijvoorbeeld gezondheid als startpunt, vraagt om andere keuzes en sturing.

4. Uitvoeringskracht is arbeidskracht

Regio's – provincies, gemeenten en regionale samenwerkingsverbanden – hebben de (ambtelijke) capaciteit vaak niet om het werk dat nodig is te verzetten. Tien woningen bouwen in een kleine kern kost net zoveel tijd als 200 woningen in een stad. Als je, zoals de gemeente Bronkhorst, 44 kernen hebt, dan heb je relatief veel capaciteit nodig. Ambtelijk zijn er tekorten, want hoeveel stedenbouwkundigen wonen in bijvoorbeeld Vorden? Maatwerk vraagt ook het nodige van maatschappelijke organisaties. Een gemeenschapshuis bouwen met de betrokken partijen, van voetbalclub tot harmonie, is een complex proces met veel vrijwillige inzet. Dat moet beloond worden.

5. Met één verhaal naar buiten komen als Rijk

Het begint al bij de indeling van vitale regio's. Er zijn twee verschillende rijtjes vitale regio's: de elf regio's van het Nationaal Programma Vitale Regio's en de zeven regio's van het Voorontwerp Nota Ruimte. Dat is voor de buitenwereld onduidelijk. Voor de regio's is het Rijk één organisatie. Juist in de vitale regio's zijn de opgaven interdepartementaal en is integrale samenwerking cruciaal. Verschillende culturen, verschillende ministers, het maakt het niet makkelijk. Maar het vertrouwen krijgen van de regio's is nodig voor sterke regio's én een sterk Nederland.

6. De plannen liggen er al

Er worden steeds nieuwe plannen gemaakt, terwijl er veel goede plannen in de la liggen. Denk aan het Nationaal Programma Landelijk Gebied: een mooi plan, maar er wordt niet mee doorgegaan. Continuïteit van beleid is essentieel, de processen duren lang en slagen alleen als er wordt voortgebouwd op wat er al is. Niet iedere keer nieuwe dingen verzinnen, maar aan de slag met wat er ligt.

7. Basisvoorwaarden op orde

Het financieerbeleid van het Rijk maakt dat voor iedere activiteit afzonderlijk geld moet worden aangevraagd en ook verantwoord, zoals bijvoorbeeld bij de Specifieke Uitkeringen (SPUK's). Daarmee gaat veel tijd zitten in administratie (zowel de aanvraag als de verantwoording) en het zit integraliteit in de weg. De enige 'ontschotte' middelen zitten in de Regiodeals. Het gaat om loskomen van efficiëntie en rentabiliteit: je moet zaaien om te kunnen oogsten, dat kost tenminste een generatie.

ROL VAN HET RIJK

Wat voor alle regio's geldt is dat het Rijk kan helpen op de verschillende strategische lagen. De urgentie van opgaven en potentie van oplossingen in de verschillende lagen verschillen per regio. In sommige regio's heeft het versterken van het economische ecosysteem prioriteit, terwijl in andere regio's een toekomstbestendig water- en bodemsysteem van het grootste belang is en weer in een andere het wegvallen van voorzieningen voor de kleinste kernen.

Water en bodem spelen in iedere regio een belangrijke rol, en deze opgave overstijgt doorgaans de schaal van de regio. Het is daarnaast aan te bevelen dat het Rijk maatwerk gaat toepassen in overleg met de regio's. Daar zijn vervolggesprekken voor nodig. Waar zit bijvoorbeeld de top drie van grote opgaven in elke regio? Daarbij zal ook goed moeten worden geanalyseerd wat de oorzaak is en wat vooralsnog een oplossing heeft tegengehouden. Dit kan immers per regio verschillen. Vervolgens kan per regio een specifieke rijksimpuls worden uitgewerkt die ook echt past bij waar iedere regio behoefte aan heeft en waarmee de meest duurzame impact kan worden gemaakt. One size probably won't fit all.

Bovendien kan het Rijk een belangrijke rol spelen in het zichtbaar maken van kansrijke regionale oplossingen en het faciliteren van kennisuitwisseling tussen de regio's. Uit de analyse blijkt dat er al veel kansrijke oplossingen zijn waarbij regio's kunnen profiteren van elkaars kennis.

Er zitten voldoende generieke aspecten in de strategische benaderingen om het interessant te maken voor regio's om hier kennis over uit te wisselen en soms zelfs actief samen in op te trekken. Denk hierbij aan het opzetten dan wel verder versterken van een economisch ecosysteem of een fijnmazig netwerk voor het dagelijks leven.

VERVOLG

Leren van elkaar

Dit ontwerpend onderzoek heeft een rijke oogst opgeleverd van voorbeelden van kansrijke regionale oplossingen.

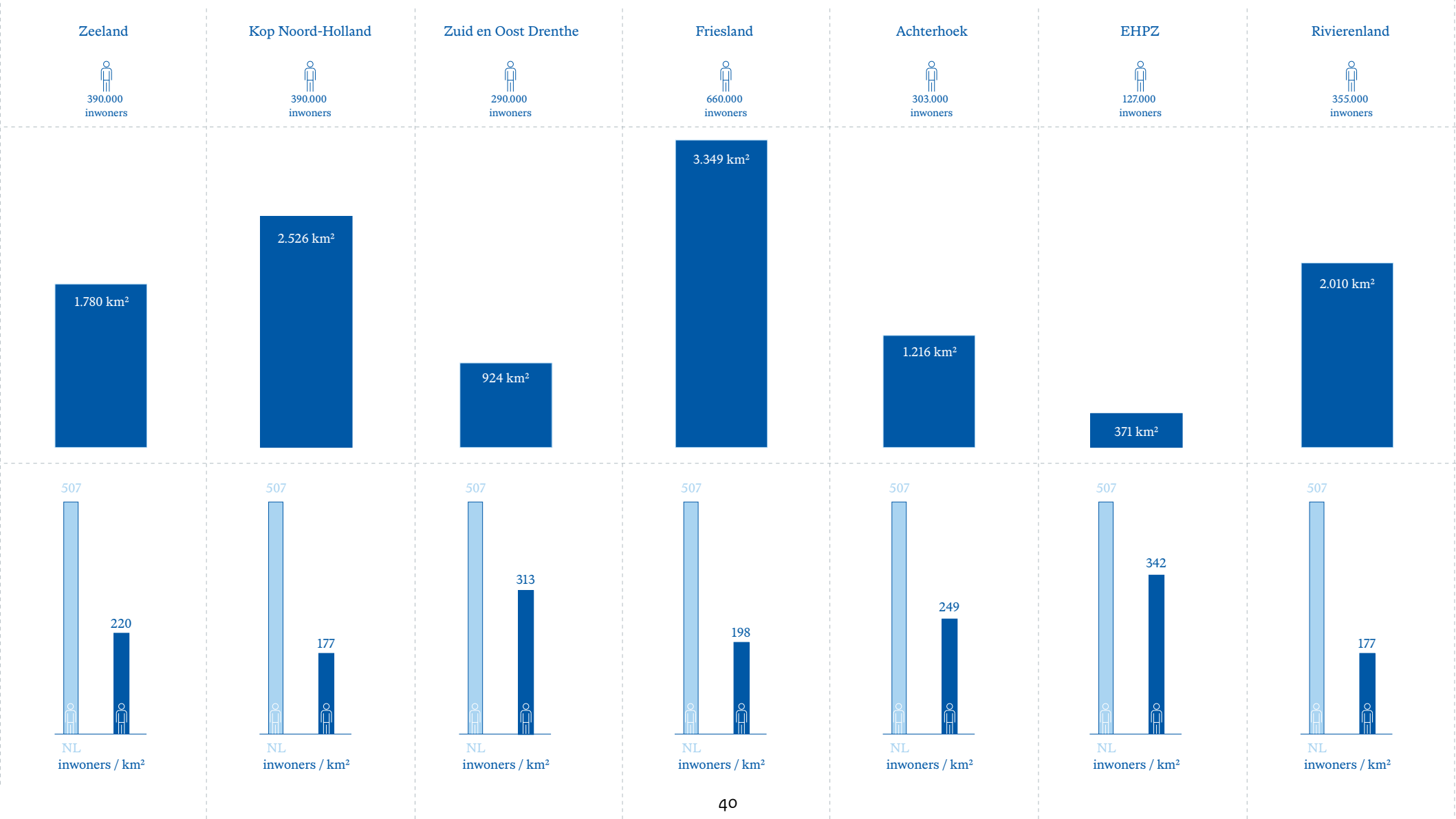
Met de regio's de strategieën versterken met bestaande oplossingen én slimme nieuwe ideeën kan een vervolgstap zijn, net als het nadenken over hoe deze oplossingen ook in andere regio's kunnen landen. Tijdens de sessies werd meermaals aangegeven door de regio's hoe waardevol de onderlinge uitwisseling voor hen was. Het is aan te bevelen dit momentum vast te houden en dit vaker te organiseren, bijvoorbeeld rondom specifieke opgaven of strategieën.

Benut de energie

Deze benadering biedt vermoedelijk bij een aantal regio's meer kansen. De opkomst bij deze sessies zegt mogelijk iets over de regio's, hun betrokkenheid en verwachtingen: bijvoorbeeld Achterhoek en Friesland hadden een grote opkomst uit alle lagen, gemeentelijk en provinciaal. Beloon de regio's die al goed samenwerken, benut de kennis.

Daar zit de energie die kan worden uitgebouwd en als voorbeeld kan dienen. Een voorbeeld uitwerking, waarin de strategieën en de brede waardebenadering worden getest, kan helpen om te bepalen of de benadering uit het werkboek in de praktijk kans van slagen heeft. Ontwerpend onderzoek kan hierbij helpen.

BIJLAGE: 7 REGIO'S IN BEELD

FRIESLAND

660.000
inwoners

3.349 km²

507

NL
inwoners / km²

FRIESLAND - FOTO VAN NU

IDENTITEIT, WELZIJN & WELVAART

- Heel sterk regio-bewustzijn: enige regio met eigen taal, eigen sporten, culturele eigenheid
- Hoog subjectief welzijn
- ‘weinig geld, hoog welzijn’
- ‘Mienskip’: onderlinge verbondenheid
- Fijnmazig netwerk van steden-> 4 grote steden omringd door steeds kleinere steden/dorpen > Christaller central place theory
- Bereidheid om op dagelijkse basis relatief veel te rijden met de auto

WERKEN, LEREN & VRIJE TIJD

- Substantiële afname van de beroepsbevolking (-14% tot 2040)
- Veel veeteelt en zuivelindustrie
- (Watergebonden) toerisme, scheepvaart en ook diensten.
- Groot MKB: veel onderlinge netwerken tussen sectoren (kleinschalig en fijnmazig)
- Veel hoger onderwijs: Leeuwarden RUG-campus en Watercampus; Sneek MBO-campus; Drachten high tech campus
- Drachten = innovatiecluster vanuit geschiedenis van Philips
- Voorzieningen relatief goed en gespreid: Alle 4 steden ziekenhuis en theater

SAMENLEVEN & WONEN

- ‘Mienskip’: onderlinge verbondenheid: superveel vrijwilligerswerk
- Egalitair: relatief weinig universitair geschoolden, weinig mensen met migratieachtergrond, relatief kleine sociaaleconomische verschillen
- Aantrekkelijk om te wonen vanwege relatief lage woningprijzen, groen en rust.
- Bevolkingsgroei met name in steden
- Gemiddeld oude woningen, verduurzamen is opgave
- Leefbaarheid staat in sommige gebieden onder druk omdat voorzieningen minder goed bereikbaar zijn.
- Goed hoofdwegennetwerk
- Goed spoor, veel stations (Leeuwarden knooppunt richting Zwolle, Groningen, Harlingen Haven, Stavoren), langzame verbinding Randstad, lage frequenties bussen in de dorpen
- Ook zonder komst Lelylijn gaat regio 25.000 woningen toevoegen (mét waarsch meer)

GEZONDHEID, MILIEU & VEILIGHEID

- Zeeklei, veen en zand. ‘agrarisch cultuurlandschap’. Kleigronden last van verzilting, zandgronden van verdroging. veenwijdgebied oxideert.
- Gezondheid niet afwijkend van Nederlandse gemiddelde
- Lage criminaliteit en ervaren veiligheid is relatief hoog
- Grondsoorten zijn cultureel bepalend voor verschillende delen vd regio
- “Veenweideprogramma” = belangrijk document ook voor andere regio’s

“GOED VERTAKT NETWERK VAN VERSCHILLENDE SCHALEN”

IDENTITEIT, WELZIJN & WELVAART

- Sterk netwerk behouden
- Braindrain
- Per arbeidsplaats wordt minder verdiend dan in de randstad

SAMENLEVEN & WONEN

- ‘Mienskip’: onderlinge verbondenheid behouden
- Hoe krijg je gezinnen terug in dorpen (school, voetbalclub, bushalte, etc)?
- Binnenstedelijk verdichten grote steden
- Verduurzamingsopgave particulier bezit uit jaren ‘60 is lastig (weinig middelen); hoge energielasten
- Funderingsproblematiek groot (mensen moeten uit huizen) in veenweidegebied
- Drachten is de grootste stad in NL zonder treinstation

WERKEN, LEREN & VRIJE TIJD

- komst Lelylijn onzeker/ van de baan
- Transitie landbouw drukt op Friesland, extensievere landbouw wordt al opgezet, landbouw is verweven met Mienskip
- Maakindustrie terugbrengen (EU-programma maakindustrie), voortbouwen op bestaande sterke MKB
- “Universiteit van het Noorden” versterken, koppeling MBO-HBO-WO
- Recreatie en behoud landschap in dorpen

GEZONDHEID, MILIEU & VEILIGHEID

- Watersysteem grote toekomstopgave (drinkwater en zoetwater)
- Melkverwerkingsindustrie heeft veel water nodig (vgl Rivierenland) en dat drukt
- Veenoxidatie doordat water zakt in veenweidegebied (wil eigenlijk waterdruk verhogen) is groter probleem dan zeespiegelstijging
- Kleigronden last van verzilting, zandgronden van verdroging
- BOV (Blauwe Omgevings Visie)

ACHTERHOEK

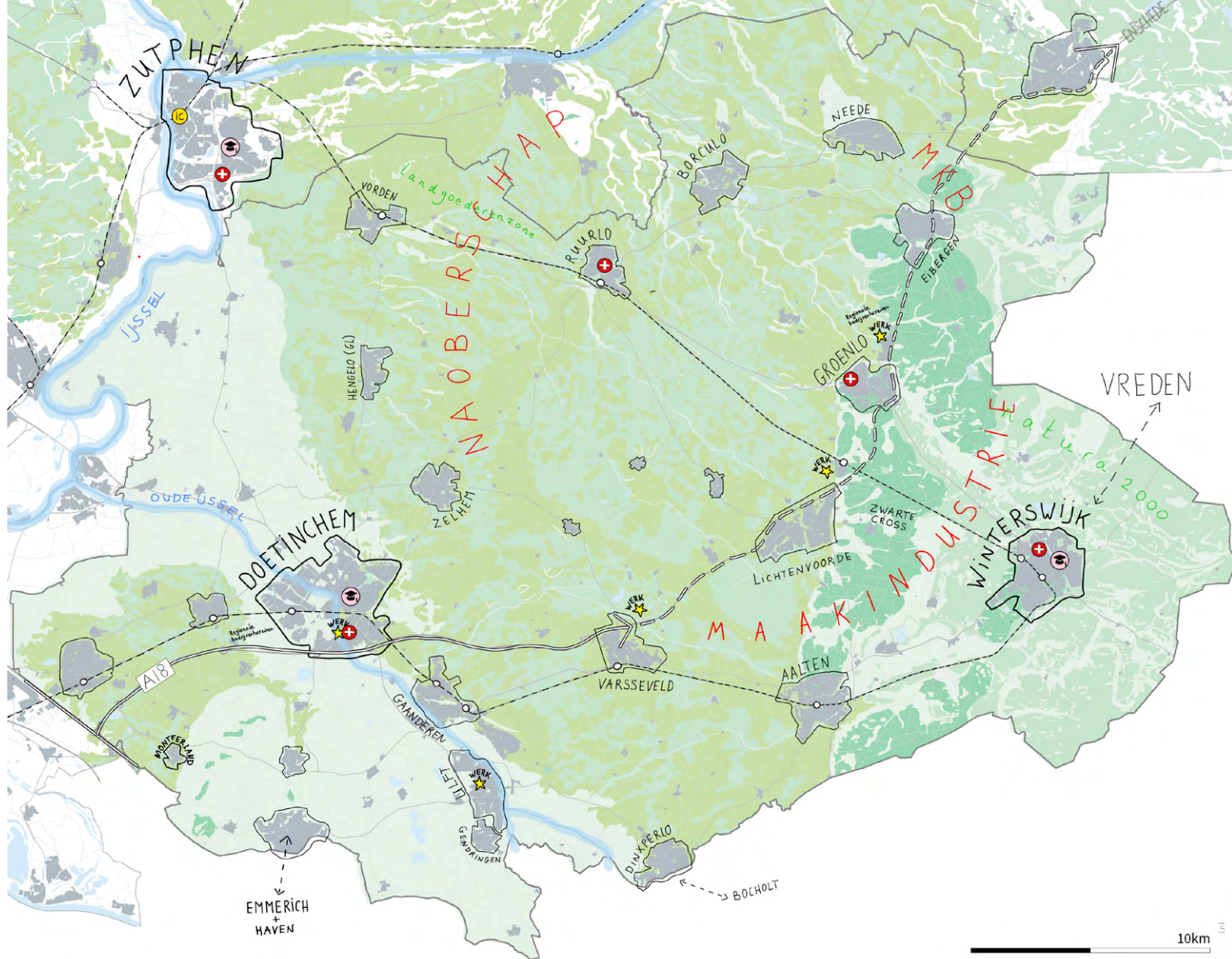
303.000
inwoners

1.216 km²

507

249

NL
inwoners / km²

ACHTERHOEK - FOTO VAN NU

IDENTITEIT, WELZIJN & WELVAART

- Groene woon- en leefomgeving met rijk cultureel erfgoed, landgoederen, recreatiegebieden en pittoreske dorpjes
- Naoberschap: sociaal vermogen om dingen samen te doen, ook tussen bedrijven
- Leidt tot Innovatie en sterke ondernemingszin
- Doe mentaliteit

SAMENLEVEN & WONEN

- Sterke steden met hun eigen invloedssfeer: Doetinchem en Winterwijk als culturele en economische kernen, noorden kijkt meer naar Enschede / Zutphen
- Bevolkingsgroei, zeker voor Doetinchem
- Fijnmazige bereikbaarheid is een opgave
- Veel via provinciale wegen
- Treinen richting Randstad zijn traag en overstapgevoelig
- Weinig goede fietsroutes voor woon-werkverkeer
- Goede relaties over de grens, over en weer

WERKEN, LEREN & VRIJE TIJD

- Sterke en innovatieve maakindustrie en kennisintensieve landbouwbedrijven
- Doetinchem, Varsseveld en Groenlo zijn de drie grote maakclusters
- Grote landbouwsector vraagt om nieuwe manieren van landbouw en een deel zal wegvallen
- Sterke vrijetijdssector ((dag)toerisme uit binnen- en buitenland)
- Arbeidstekorten (vooral MBO4 en HBO)
- Technologie- en zorgacademie Achterhoek voor innovatieve zorg
- Er zijn al enkele innovatiehotspots voor kennis, toepassing van techniek en landbouwinnovaties (bedrijven en kennisinstellingen, triple helix)

GEZONDHEID, MILIEU & VEILIGHEID

- Zandgebied: goed voor woningbouw, maar lastig wat betreft beschikbaarheid van (drink)water en opvangen van heftige regenval en droogte. Ook een stikstof- en ammoniakprobleem in natuur- en landschappen. Loopt tegen natuurlijke grenzen aan, of is er al overheen. Zoeken naar een nieuwe balans.
- Criminaliteit en ervaren veiligheid gemiddeld of iets beter dan gemiddeld voor Nederland.

“FIJNMAZIG - LANDSCHAP, STEDEN EN DORPEN, SOCIALE STRUCTUUR, NETWERK”

IDENTITEIT, WELZIJN & WELVAART

- Fijnmazig als kwaliteit en identiteit op alle fronten: het infrastructuur netwerk, de sociale samenhang, het landschap (van oudsher)
- Landschappelijke logica herstellen: landschap is dé identiteitsdrager

SAMENLEVEN & WONEN

- Fijnmazig netwerk met steden op drie schaalniveaus:
- Kernen Doetinchem en Winterwijk als culturele en economische kernen
- Regiokernen met goede basisvoorzieningen op 30 min fietsafstand
- Kleine kernen: vertalen naoberschap in zorg en voorzieningen op maat
- Uut huuskes: jongeren woningen tot 27 jaar in kleine kernen
- Tiny houses slaat niet aan: ik wil een huis met een schuur en een oprit, koop, geen huur
- Provinciale wegen als kwaliteit, passend bij het landschap
- 30 minuten regio met fijnmazige infras en goede snelfietsroutes vraagt investeringen
- Snelle trein Doetinchem - Arnhem in 2027 is kans voor groei Oude IJsselstreek
- Zutphen - Apeldoorn spoor verbeteren (vlg Arnhem Doetinchem)

WERKEN, LEREN & VRIJE TIJD

- Sterke en innovatieve maakindustrie vraagt om arbeidspracht: eigen opleidingen, smart hub triple O (overheid onderwijs ondernemers)
- Technologie- en zorgacademie Achterhoek voor innovatieve zorg
- Montferland: haven Emmerich als kans
- Rijksdiensten in de regio: belastingdienst in Doetinchem
- toerisme: Bommelerwereld (indoor pretpark)
- onduidelijkheid over landbouw = schadelijk voor het cultuurlandschap!

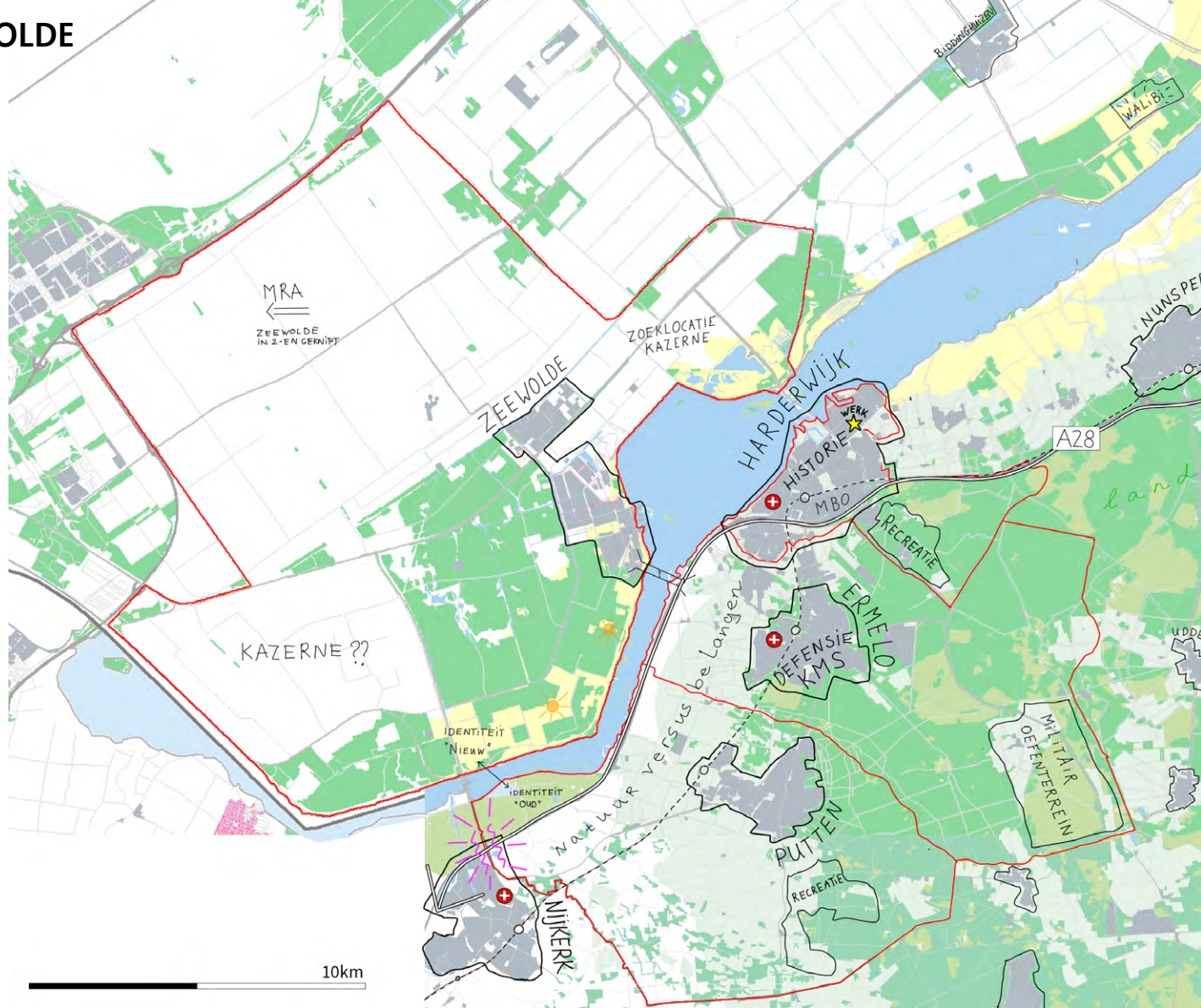
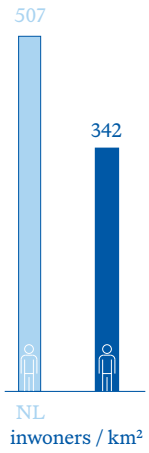
GEZONDHEID, MILIEU & VEILIGHEID

- Nieuwe balans: op het zand veeteelt, voormalige moerasgebieden waterpeil weer opzetten en omschakelen naar alternatieve teelten, landbouw en natuur verweven
- Experimenten: vruchtbare kringloop Oost kringlooplandbouw, innovatie centrum melkveehouderij, samenwerking met WUR, boer als landschapsbeheerder
- Omgeving Winterswijk waardevol cultuurlandschap, hoog en droog
- herstellen beekdalen en vernatten ten westen van Winterswijk
- Ligging op hoogte en gezonde leefomgeving kans voor groei na 2050

ERMELO HARDERWIJK PUTTEN ZEEWOLDE

127.000
inwoners

371 km²

IDENTITEIT, WELZIJN & WELVAART

- Oude en nieuwe land andere identiteit (Zeewolde jonge gemeente (1984), dun bevolkt, ondernemend en pionierend; Gelderse kant behoudender)
- Water is voor Harderwijk (historie visserij/Hanzestad) en Zeewolde (voormalige Zuiderzee) een belangrijke drager van identiteit, biblebelt Ermelo/Putten.
- Autonome gemeentes: als het even kan doen we het zelf
- WWII verleden Putten
- De regio heeft een doenersmentaliteit en gaat uitdagingen niet uit de weg. Er heerst een hoog arbeidsethos.
- Zeewolde heeft een alzijdige oriëntatie: EHPZ verband, Flevoland obv de Strategische Agenda Flevoland en met Almere, provincie, waterschap en Rijksvastgoedbedrijf aan ontwikkeling Oosterwold
- Harderwijk = werkgelegenheid; Ermelo = scholen
- Meer sociale cohesie dan gemiddeld in Nederland (kerken/gemeenschappen)

WERKEN, LEREN & VRIJE TIJD

- Krachtige arbeidsmarkt (veel banen, hoge arbeidsparticipatie, relatief veel laag- en middelbaar opgeleiden)
- Handel, industrie
- Toerisme Veluwe zoom, recreatie aan de waterzone
- Defensie (kazerne en Koninklijke Militaire School Ermelo)
- Zorgsector ook belangrijke werkgever (van oudsher al in 'zorgdorp' Ermelo)
- Grote vakantieparkensector
- Harderwijk grootste bedrijventerrein van de provincie
- Veel MKB, vaak 'makers'
- MBO in Harderwijk

SAMENLEVEN & WONEN

- Centrale ligging: vanuit Harderwijk zit je in 20 minuten in Amersfoort, 30 minuten in Zwolle of Utrecht, 40 in Amsterdam en 60 in Rotterdam.
- Groei van de bevolking verwacht, alle gemeentes
- Ermelo kent aanzienlijk meer ouderen dan Harderwijk en zeker Zeewolde
- Vrij jonge bevolking; groene druk hoger dan gemiddeld voor Nederland
- Veel inwoners met een Nederlandse achtergrond (80-90%)
- Harderwijk belangrijk voor recreatiemogelijkheden en regionale voorzieningen.
- Zeewolde is juist voor veel voorzieningen afhankelijk van de overkant (te laag voorzieningenniveau)
- Veel vrijwilligerswerk en mantelzorg, bloeiend kerkelijk en verenigingsleven (ZW minder)
- Mobiliteit: treinstations in Harderwijk en Ermelo (geen ic). Twee treinen/uur richting Zwolle en Utrecht, in de spits 4 x per uur vanuit/naar Harderwijk. Voor Zeewolde een busrit van 24 min tot station Harderwijk. Harderwijk is belangrijk voor de ontsluiting van de regio (A28 en N302 en het station).

GEZONDHEID, MILIEU & VEILIGHEID

- Zand en zeeklei (polder)
- Veluwe brengt een stikstofprobleem met zich mee (Natura 2000); woningbouw op slot
- Bodemdaling aan de polderkant (Flevoland)
- Spons-strategie waterbel onder Veluwe
- Natura 2100

“GOED LEVEN TUSSEN VELUWE EN RANDMEER”

IDENTITEIT, WELZIJN & WELVAART

- Zeewolde heeft ook een opgave in de Woondeal ZUND en maakt ook afspraken met het Rijk ihkv het Regioarrangement Rijk-Flevoland. Bovendien zal woningbouwontwikkeling in Oosterwold ook ten goede komen aan MRA.
- “Groeien voor eigen bevolking” -> kwaliteit en identiteit ontwikkelingen
- Kwaliteit maken dorpen uniek; kan onder druk komen te staan
- Zeewolde wil een dorp blijven, maar heeft ook grootste groeipotentie
- --> onzeker (maar potentieel veel gevolgen): Kazerne Zeewolde
- --> onzeker (maar potentieel veel gevolgen): uitbreiding Lelystad Airport

WERKEN, LEREN & VRIJE TIJD

- Toerisme wordt in deze regio niet als last ervaren maar als belangrijke economische sector.
- Leisure Lands/ andere recreatie uitbreiden aan de waterzijde (toerisme van Veluwe trekken naar ‘gouden randen’)
- Vakantieparken transformeren naar wonen kan op een enkele plaats een goede ontwikkeling zijn, het betekent soms een kwaliteitsimpuls voor de resterende vakantieparken. Maar niet alle gemeenten zijn hier voorstander van. 1 park 1 opgave: goed kijken per park wat de mogelijkheden zijn.

SAMENLEVEN & WONEN

- Er is nog een ruimtelijke puzzel te leggen om te zien waar eventuele groei zit. Zeewolde heeft ruimte, maar vanuit Water en Bodem Sturend geredeneerd zou bouwen in Harderwijk logischer zijn. Meer woningbouw in Harderwijk versterkt ook het draagvlak voor een IC station. Harderwijk kampt met stikstofprobleem aan de zijde van de Veluwe.
- Verbinding over het water versterken voor woon-werkverkeer en voor voorzieningen (daily urban system) met bijvoorbeeld een fietsbrug
- Snelle ov-verbindingen via een nieuw IC-station Harderwijk
- Verstopping A28 tegengaan, ook in het licht van ontwikkelingen langs die as

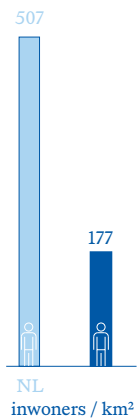
GEZONDHEID, MILIEU & VEILIGHEID

- Het landelijk gebied tussen Harderwijk, Ermelo, Putten en de randmeerkust is een gebied waar veel opgaven bij elkaar komen, zoals verbetering van het watersysteem, versterking van de biodiversiteit, behoud van het open landschap en verduurzaming van de landbouw, terwijl tegelijk wordt naar meer ruimte voor wonen, werken en recreatie.
- De groene ruimte met beken kan fungeren als buffer tussen verstedelijking en biedt mogelijkheden voor ecologische verbindingzones, waterberging en recreatie.
- Extensiveren van de landbouw aan de kant van de veluwe m.b.t. stikstof?
- voor klimaatadaptief bouwen is Crescentpark/Drielanden in Harderwijk een mooi voorbeeld.

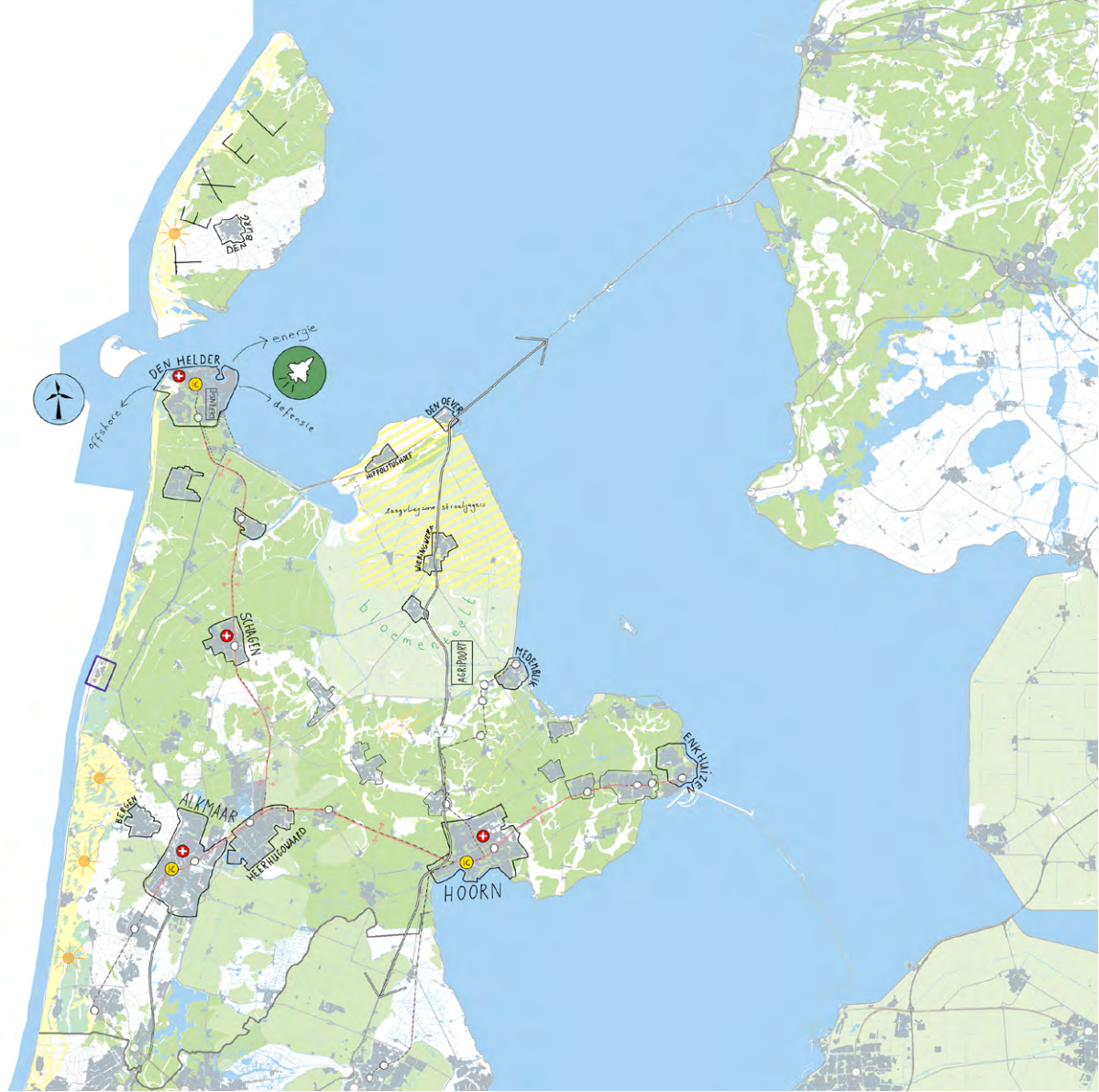
KOP VAN NOORD-HOLLAND

390.000
inwoners

2.526 km²

10km

IDENTITEIT, WELZIJN & WELVAART

- Nuchter, ondernemend en gemeenschapszin
- Uitgestrekt landschap, dijken en linten
- Ieder voor zich: onderling vertrouwen is niet groot, concurrentie door schaarste
- Historische steden en dorpen, voc-verleden zichtbaar

WERKEN, LEREN & VRIJE TIJD

- Vergrijzing en afnemende beroepsbevolking.
- Landbouw, veel glastuinbouw (agriport A7 is high-tech glastuinbouw met veel innovatie), zaadveredeling
- Bollenteelt en akkerbouw in West-Friesland
- Toerisme aan de kust
- Maritieme sector Den Helder, groei defensie
- Duurzame energie (windparken en waterstof) is opkomend.
- MBO door clustering van onderwijs moeten leerlingen te ver fietsen (28 km), dropout kans is groot

SAMENLEVEN & WONEN

- Vrij stabiele bevolking, Hoorn en Alkmaar wel groei en druk op de woningmarkt
- Alkmaar, Hoorn, Schagen, Den Helder als sociale en economische kernen
- Bereikbaarheid voorzieningen en centrale plaatsen (met ov) onder druk
- Vasthouden jong talent is een opgave
- Leefbaarheid dorpen en bereikbaarheid voorzieningen is een belangrijke opgave
- Enkel spoor tussen Alkmaar en Den Helder/ Hoorn en tussen Hoorn Kersenboogerd en Enkhuizen.
- Snelfietsroutes tussen dorpen en steden kunnen beter, zijn vooral recreatief. Sommige dorpen hebben geen of nauwelijks ov. Onderzoek naar spoorverbinding met Friesland. Files op A7 en N9, vergt verbetering.
- Groeikansen zonder infra? Noordzeekanaal is bottleneck

MILIEU, GEZONDHEID & VEILIGHEID

- Zeeklei, zand- en veengronden. Verzilting, bodemdaling, watertekorten en zeespiegelstijging.
- Overstromingsgevaar
- Pesticidengebruik, met name bloemeteelt

“ALTIJD WIND TEGEN”

IDENTITEIT, WELZIJN & WELVAART

- Investeren in landschapskwaliteit aan de kust, eiland Wieringen
- Verbeteren samenwerking

SAMENLEVEN & WONEN

- Alkmaar en Hoorn hoofdkernen, groeien door aanwas uit Amsterdam en door aanwas uit Den Helder
- Regiokernen met basisvoorzieningen: school, supermarkt, huisarts sterk houden, gezinnen verhuizen hier naartoe. Belangrijk om vast te houden, als het weg is komt het niet meer terug.
- Ieder kern 25 woningen erbij: dat gaat de
- Enkel spoor tussen Alkmaar en Den Helder aanpakken?
- Files op A7 en N9, vergt verbetering.
- Geen grote groei mogelijk door Noordzeekanaal
- Voorzieningen Den Helder van Marine, kunnen deze ook voor de satd worden ingezet (bv ziekenhuis)

WERKEN, LEREN & VRIJE TIJD

- Marine gaat groeien, nu al met 1200 arbeidsplaatsen
- Off shore wind op zee en waterstof + 300 hectare in havengebied (Rotterdam, NZKG, Den Helder of Eemshaven)
- 380 kV kabel dwars door de provincie, geen data in Wieringermeer (overstromingsrisico)
- 10-15% krimp in de agrarische sector nodig om duurzamer te worden.
- Bollenteelt/ bloemen: heeft grote winstmarge, veel pesticide en waterverbruik. Om deze sector te hervormen moet de verdringingsreeks worden aangepast: bloemen krijgen nu eerder water dan akkerbouw
- Onderwijs (leer-werk, MBO)!

MILIEU, GEZONDHEID & VEILIGHEID

- Gezonde leefomgeving, compensatie van de rijksclaims
- Laagvliegroutes Marine tasten leefmilieu aan
- Texel als proeftuin voor transitie naar duurzame landbouw, natuur en waterberging
- Verschil maken op basis van bodem: waterpeil opzetten in de polders om water vast te houden
- Natuurontwikkeling aan de kust

ZUID EN OOST DRENTHE

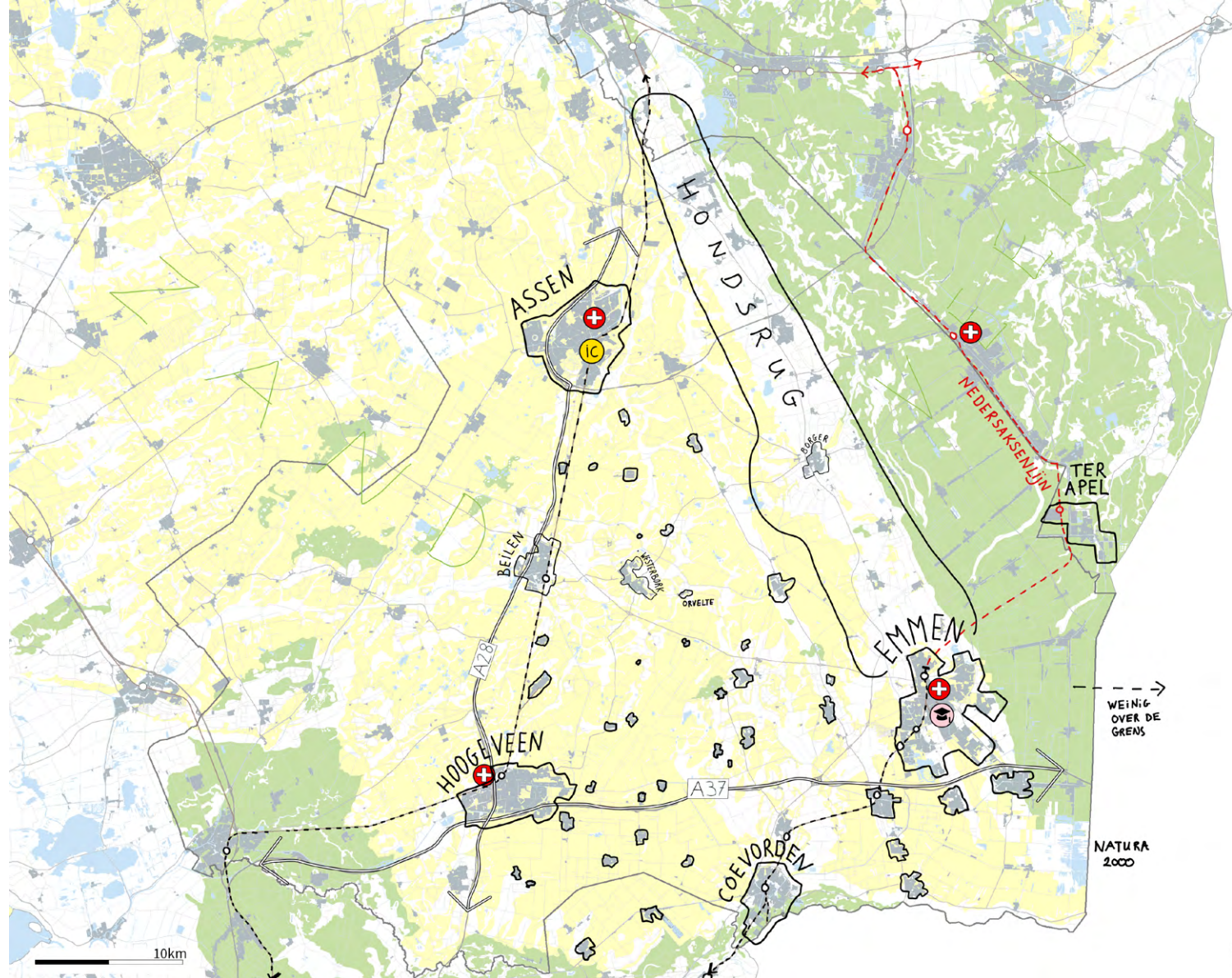
290.000
inwoners

924 km²

507

313

NL
inwoners / km²

ZUID EN OOST DRENTHE - FOTO VAN NU

IDENTITEIT, WELZIJN & WELVAART

- Groene woon- en leefomgeving met rijk cultureel erfgoed, landgoederen, recreatiegebieden en pittoreske dorpjes. Rust, ruimte en kleinschaligheid is belangrijk voor inwoners
- Nuchter en ondernemend
- Cultuur van bescheidenheid
- Historisch gezien lage welvaart
- Jongeren zouden hier graag willen blijven wonen, soms ook uit onbekendheid met het andere.

WERKEN, LEREN & VRIJE TIJD

- Krimpende beroepsbevolking, uitstroom hogeropgeleiden zet de arbeidsmarkt onder druk. Geldt ook voor vergrijzing.
- Bedrijven, oa in de maakindustrie, in nabije verleden weinig proactief om te sturen op verjonging en bv actieve koppeling onderwijs-arbeidsmarkt; inmiddels actieve koppeling arbeidsmarkt en onderwijs
- Transitie landelijk gebied vanuit eigen kracht: groen en in landelijk gebied goed ontwikkeld.
- Veel recreatie en toerisme
- Industrie en circulaire economie. Emmen-Coevorden-Hoogeveen als industriële as (kunststoffen, waterstof en chemie). Maakindustrie en logistiek.
- Bij Emmen ca 200 ha bedrijventerrein leeg: stikstof problematiek oplossen.
- Emmen heeft MBO+HBO, daarna vind je werk in de regio of je vertrekt
- Groningen (WO, HANzehogeschool) en regio Twente (UT, Saxion), Nordhorn (MBO-campus) en Lingen (Hochschule) voor studie en werk

SAMENLEVEN & WONEN

- Emmen voorzichtige plus, verder bevolkingskrimp
- Andere kant van de grens relatief leeg gebied (perifeer), kansen op grotere afstand (Coevorden - Bad Bentheim)
- Leefbaarheid dorpen en bereikbaarheid voorzieningen is een belangrijke opgave
- Spoor matig; Station in Coevorden, Nieuw Amsterdam en Emmen. Geen directe spoorverbinding met Duitsland is gemiste kans. Buslijnen verbinden dorpen met Emmen, Coevorden en Hoogeveen, maar lage frequentie. Regionale busverbinding Emmen-Groningen is de lijn met de meeste passagiers, met stopplaatsen op de gehele Hondsrug. Experimenten met buurtbussen en deelvervoer. Goede recreatieve fietspaden. Fietssnelwegen tussen grotere kernen moeten beter.
- Veel particuliere koopwoningen in slechte staat, relatief groot deel woningvoorraad

GEZONDHEID, MILIEU & VEILIGHEID

- Veen, zand en beekdalen
- Veel zand geschikt voor woningbouw (maar groen/identiteit, economie, bereikbaarheid watersysteem beperkingen)
- Emmen ligt hoog en droog en regio heeft ruimte en rust.
- Relatief droog watersysteem; water stroomt weg en vasthouden en waterbeschikbaarheid is een opgave
- Lage criminaliteit en ervaren veiligheid is relatief hoog; wel meer drugscriminaliteit/productie
- Veel laaggeletterdheid en overerfde armoede en leefstijlproblematiek (hierin sluit Oost-Drenthe aan bij Zuidoost-Groningen)

“RUST & RUIMTE”

IDENTITEIT, WELZIJN & WELVAART

- Diversiteit natuur, groene long van NL
- Hoog en droog, ruimte voor wonen
- Rust en ruimte, veel recreatie (ook economisch van belang)
- Wat de regio bindt is eigenlijk nog niet zo duidelijk. Er is nog maar beperkte afstemming, Provincie zou hier een steviger rol in kunnen pakken. De eerste strategische stap is het maken van een gezamenlijk ontwikkelperspectief ihkv NVPR. Dit is nog pril, de gemeenten werken nu nog erg op zichzelf, vooral bestuurlijk.

WERKEN, LEREN & VRIJE TIJD

- Verjonging arbeidsmarkt ert vasthouden jongeren is een opgave. Bedrijven hebben moeite nieuw personeel te vinden nu hun bestaande personeel vergrijsd. Het is een uitdaging bestaande bedrijven ‘in de benen te houden’.
- Kans is dat er veel praktisch geschoold personeel nodig is en dat onderwijs er ook is. Kun je die jongeren al via school aan je binden?
- Agro-industrie is stevig, veel veevoer op dit moment. Kansen voor toekomst?
- Emmen GreenWise campus: Ziekenhuis, onderwijs en groene en circulaire industrie is gericht op innovatie en kansrijk
- Link met Duitsland: Hochschule Linggen, Universiteiten in Muenster en Osnabrueck, MBO-campus in Nordhorn; aansluiting met Ruhrgebied en de spoorverbinding richting Hannover, Hamburg en Berlijn.
- Wens is bedrijvigheid met veel arbeidsplaatsen, geen lege dozen voor logistiek. energie, defensie?
- Relevante netwerken er in de regio: Greenwise campus Emmen, Logistiek Kennis Centrum Coevorden, IT-Hub Hogeveen, Dutch Tech Zone, Netwerk Zorg Onderwijs Noord en Innovatienetwerk Welzijn & Zorg.

SAMENLEVEN & WONEN

- Nedersaksenlijn is kans voor ontwikkeling en verhogen van de brede welvaart. Kan ook als backbone functioneren voor verdichting (wonen: nieuwbouw en transformatie). Mensen zien het als kans om te blijven wonen waar ze wonen en toch snel bij voorzieningen als zorg en onderwijs te zijn.
- Zorgen voor balans in bevolkingssamenstelling, in lijn met werk.
- Voorzieningen in dorpen is opgave, afhankelijkheid van m.n. Emmen is nu groot

GEZONDHEID, MILIEU & VEILIGHEID

- Emmen werkt ism Provincie aan programma ORTESE aan energie-zelfredzaamheid
- Gezondheid verbeteren is belangrijk. Kansen voor koppeling met GreenWise Campus: is nauw betrokken bij zorginnovatie, werkt samen met regionale zorginstellingen, participeert in consortium voor CO₂-neutrale en circulaire zorgsector in Noord-Nederland. Binnen de Greenwise Campus is er een specifieke programmaliijn gericht op welzijn, zorg en technologie.
- Voor meer werk moeten energievoorziening en bereikbaarheid op orde zijn.
- Wat doe je met vrijkomende agrarische bebouwing (ook tegen ondermijning)?

ZEELAND

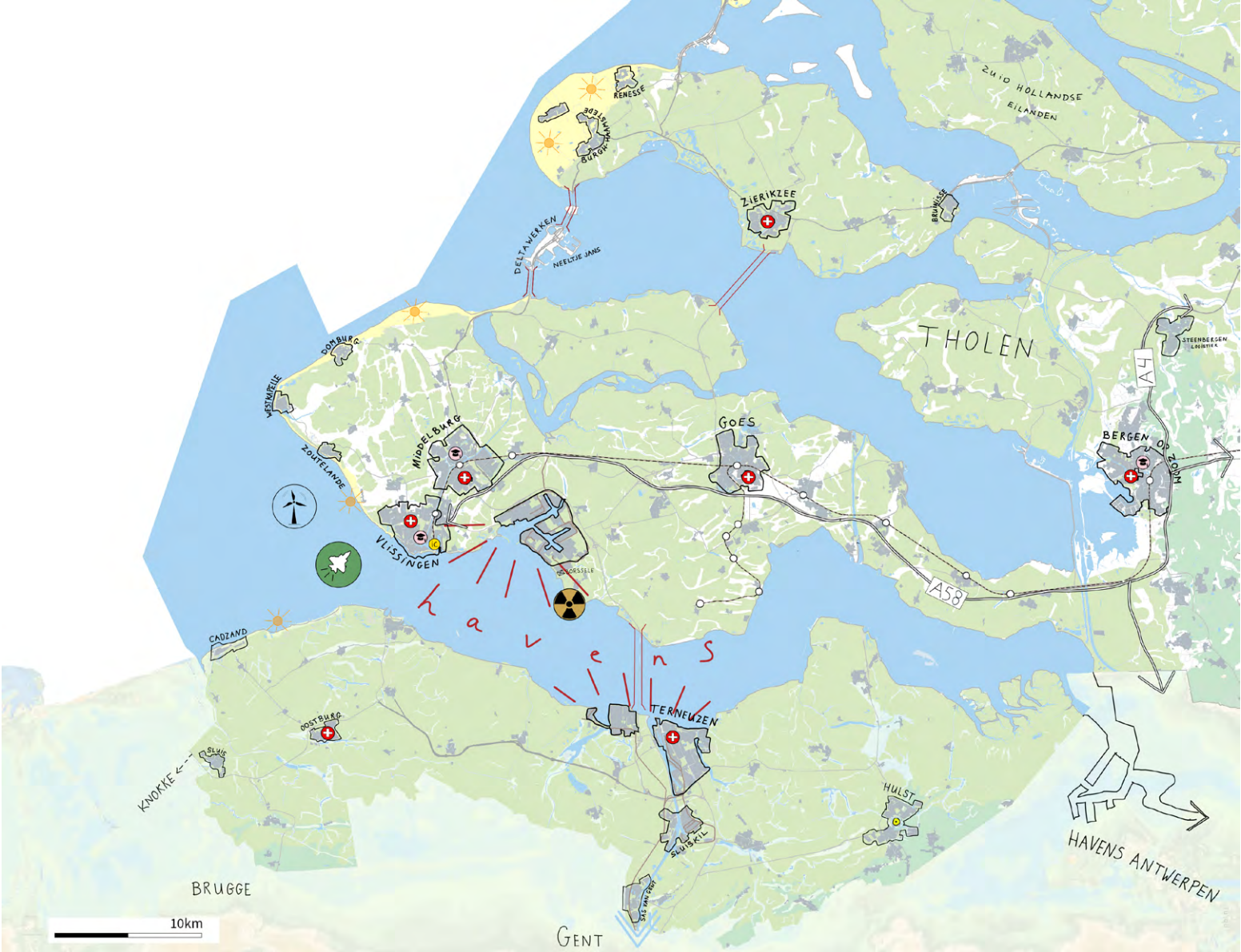
390.000
inwoners

1.780 km²

507

220

NL
inwoners / km²

IDENTITEIT, WELZIJN & WELVAART

- Nuchter, ondernemend en sterk verbonden met het water.
- Deltawerken als icoon van watermanagement, watersnoodramp en strijd tegen het water als onderdeel van identiteit. “ik worstel en kom boven”
- Veel mag in Zeeland, maar we willen er ook wat voor terug, is het gevoel
- Eilandstructuur maakt bereikbaarheid complex; Zeeuws Vlaanderen verbonden met België.

WERKEN, LEREN & VRIJE TIJD

- Gemengde economie: industrie, havenlogistiek en scheepsbouw (Damen); landbouw en visserij (akkerbouw, schaal- en schelpdierteelt en glastuinbouw); toerisme en recreatie.
- Relatief kleine en vergrijzende bevolking. Techniek, haven en zorg veel arbeidstekorten, krimp versterkt dit.
- Strandtoerisme van alles soorten, van Domburg tot Renesse
- Zeeuws-Vlaanderen energiecluster (kunststoffen), wel energieslurpend

SAMENLEVEN & WONEN

- Relatief kleine en vergrijzende bevolking. Bevolkingsdaling in kleine kernen zorgt voor opgaven in leefbaarheid en bereikbaarheid. De stedelijke gebieden groeien nog wel.
- Trekt weinig jonge bewoners; problemen voor woningmarkt, economie en leefbaarheid.
- Woningtekorten in stedelijke gebieden, vooral voor jongeren en ouderen.
- Voorzieningen en mobiliteit in kleinere plaatsen moeten verbeteren of op peil gehouden worden. Eerder gekozen voor voorzieningencluster in grotere kernen.
- OV: alleen spoorverbinding Roosendaal - Vlissingen. Slechte ov-bereikbaarheid kleinere kernen (1x per uur of minder een bus). Flexibel vervoer en buurtbussen en ferry's. Weinig fietsroutes voor woon-werkverkeer. Fietzers afhankelijk van veerdiensten en bruggen.
- A58 als enige hoofdverbinding, files bij Middelburg en Goes.
- Voorzieningen zijn beter aan de kust, vanwege toerisme (bijv. supermarkten)

GEZONDHEID, MILIEU & VEILIGHEID

- Vooral zeeklei, ook zandgrond. Dreiging van zeespiegelstijging en verzilting.
- Druk op kustgebieden en natuur, ook door toerisme en economische activiteiten.
- PFAS en waterkwaliteit is niet goed
- Tekort aan zoetwater, industrie grote vrager

“DELTA VAN DE TOEKOMST & GROENE STOPCONTACT VAN NL”

IDENTITEIT, WELZIJN & WELVAART

- Zeeland is de delta van de toekomst: een plek voor duurzame energieproductie en duurzame industrie

WERKEN, LEREN & VRIJE TIJD

- Peilers in economische strategie: eiwittransitie, Energy Port Zeeland; North Sea Port District met groene industrie; Delta Climate Centre (toekomstbestendige delta's)
- Kernenergieplannen (op voorwaarde dat er ook nevenactiviteiten, kennis economie bijkomt)
- Aanlanding wind op zee i.c.m. waterstofproductie voor energieopslag en ook maintainance en recycling die bij windenergie hoort
- Activiteiten defensie?
- Scheepsbouw en -onderhoud (ook in het licht van defensie): Damen vraagt duizenden werknemers
- Terughoudendheid op het vlak van toerisme: grenzen zijn bereikt.
- Havengebied samen met België heel groot en groeiend

SAMENLEVEN & WONEN

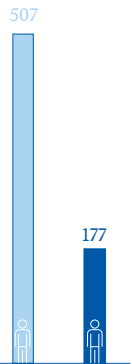
- Als de huisvesting voor (hoogopgeleide) arbeidskrachten er niet is of komt (in het licht van ontwikkelingen) vertrekken mensen naar Brabant en zijn we ze kwijt. werknemers in steden huisvesten (ov gebruik)
- Als grote economische ontwikkelingen in Zeeland landen, hoe krijg je de bereikbaarheid op orde zodat mensen hier ook willen wonen? (niet gezegd dat werknemers blijven hangen, mogelijk komen ze uit het buitenland, hangt van contract af)
- Gesprekken over autoroute Gent-Goes-Zierikzee-Rotterdam
- Wat betekent een betere verbinding Goes-Brabant?
- Verstedelijking is belangrijk om voorzieningen op peil te houden, o.a. onderwijs (daar gaat het niet goed mee)
- Kan Terneuzen-Gent als een woningmarktregio functioneren? Nu al verbanden (zorg)
- Veel woningen jaren '50 (watersnoodramp): grote verduurzamingsopgave
- Vervoer op maat is nu begonnen: uit nood geboren maar mogelijk wel beter

GEZONDHEID, MILIEU & VEILIGHEID

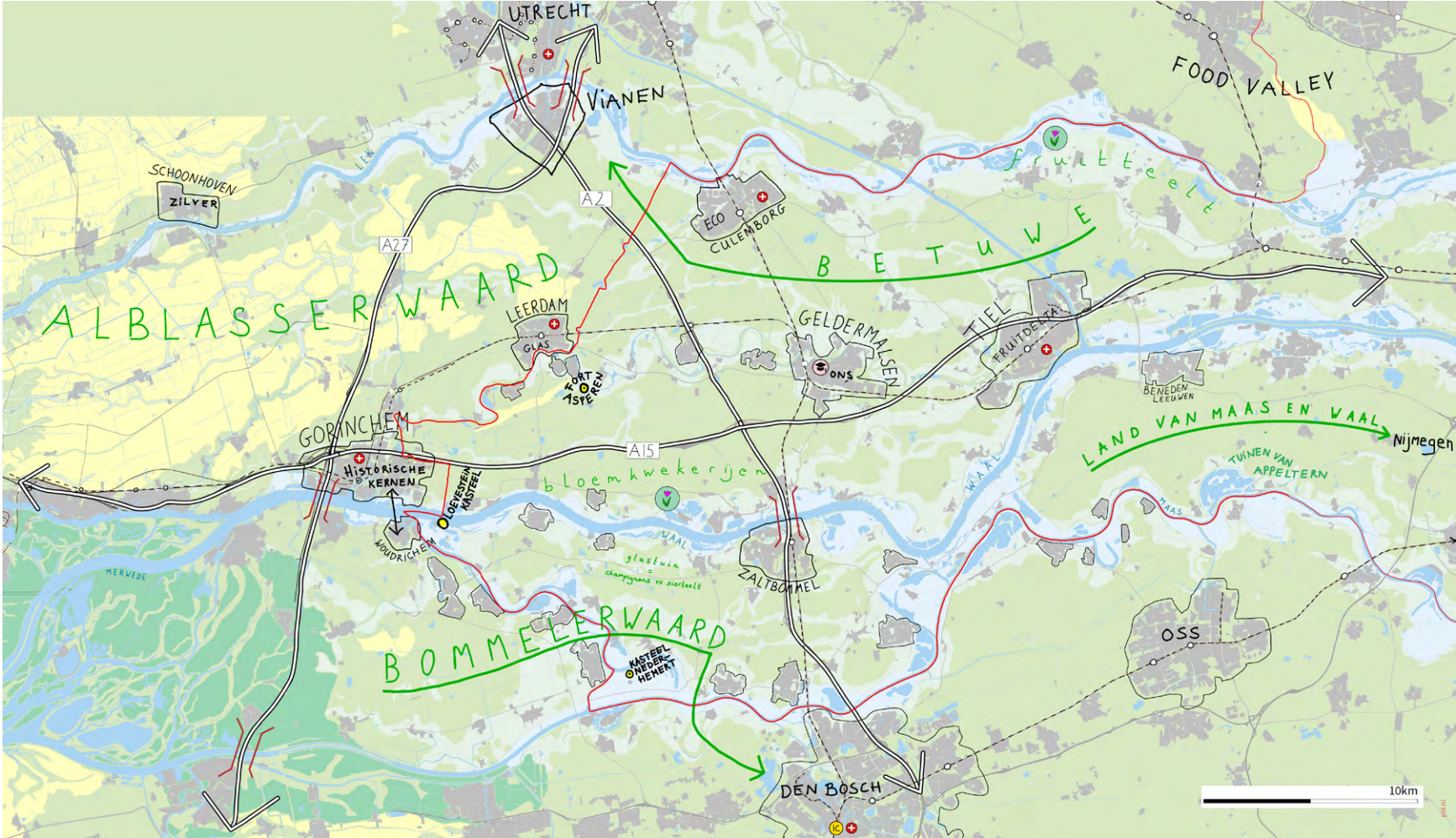
- Externe veiligheid, ook in het licht van nieuwe waterstofindustrie
- Tekort aan zoetwater, industrie grote vrager
- Milieuruimte is bepalender dan fysieke ruimte voor veel activiteiten

RIVIERENLAND

355.000
inwoners

NL
inwoners / km²

RIVIERENLAND - ANALYSE

IDENTITEIT, WELZIJN & WELVAART

- Balans tussen stad en land goed door nabijheid grotere steden
- Gevormd door het water als rode draad in de geschiedenis (dijken, sluizen, waterwerken), Hollandse Waterlinies en de Limes (ook als toeristische trekkers).
- Rivierenlandschap, historische steden, 80 verschillende kleinere kernen (cultureel en religieus zeer divers)
- Culturele verschillen tussen de “eilanden” en onder en boven de rivieren. Delen zijn conservatief, zondag alles dicht.
- Sterke gemeenschapszin: vooral binnen kernen, niet zozeer tussen kernen.
- Agrarisch karakter, vooral fruitteelt.

WERKEN, LEREN & VRIJE TIJD

- Sterke agrarische sector met fruitteelt, boomteelt, glastuinbouw, championteelt en melkveehouderij
- Veel MKB, ondernemerschap en familiebedrijven
- relatief veel praktisch geschoolden en arbeidsmigranten
- Logistiek en een goed verbonden regio met Rotterdam en Duitsland (doorvoerregio). Groeiende logistieke bedrijventerreinen langs snelwegen. Dit geeft druk op interne bereikbaarheid en leefbaarheid
- Er wordt ingezet op meer toeristische beleving van het water en landschap.
- Er is maar een ROC in de regio en deze staat op omvallen, voor onderwijs is regio aangewezen op bv Utrecht en Den Bosch

SAMENLEVEN & WONEN

- Vrij stabiele bevolking. Wel nieuwe instroom door relatief betaalbare woningen en een groene omgeving.
- Voorzieningen en mobiliteit in kleinere plaatsen moeten verbeteren of op peil gehouden worden. Op zich willen jongeren er graag blijven wonen, althans voorlopig
- Tiel onevenwichtig: armoede, grootstedelijke problematiek, wonen arbeidsmigranten
- Veel infra gericht op doorvoer van Randstad naar Achterland. A2 en A15 fileproblemen.
- Beperkt regionaal OV: 4 treinstations Tiel, Geldermalsen, Zaltbommel, Culemborg. In de dorpen ontbreekt een goed alternatief voor de auto. Snelfietsroutes ontbreken, tussen dorpen en naar grotere plaatsen, bijv. tussen Tiel en Geldermalsen en langs de rivieren. Betere busverbindingen tussen kleine kernen en grotere plaatsen nodig.
- Afhankelijkheid van veerponten verkleinen (tunnels of bruggen).
- Daily urban system per eiland, gericht op omliggende steden.

GEZONDHEID, MILIEU & VEILIGHEID

- Waterveiligheid / overstromingsrisico
- Waterkwaliteit irt gewasbescherming
- Spuitzones gewassen brengen gezondheidsrisico's mee: Parkinson, ALS, ...
- Ondernijning m.n. leegstaande schuren (neemt toe door stoppende agrarische bedrijven)
- Qua voedselzekerheid kan de regio een rol voor het hele land spelen

“HET BLAUWE HART VAN NL”

IDENTITEIT, WELZIJN & WELVAART

- Zoeken naar samenhang en tegelijkertijd goed differentieren tussen verschillende typen kernen (S-M-L)
- Blauwe hart van NL met daarin verstedelijkte kernen
- Regio als recreatief uitloopegebied voor verstedelijkte gebieden eromheen
- Mooie regio met paar echte pareltjes, zowel qua landschap als cultuurhistorie
- Houding ‘we doen het zelf’, zelfvoorzienend, veel cooperaties in kernen (oa qua energie)
- Woningbouw is niet leidend, het gaat meer over water en bodem, we moeten niet bij de bovenste laag beginnen.
- Het gaat om versterken ipv vitaliseren!

WERKEN, LEREN & VRIJE TIJD

- Fruittech campus is kans voor verbinding onderwijs en fruitteelt door innovatie
- Transitie landbouw: wil krachtige landbouwregio blijven, maar wel verduurzamen.
- Groei van regionale sectoren irt arbeidsplaatsen is een uitdaging, veel arbeidsmigranten, consequenties voor leefbaarheid en brede welvaart
- Wat te doen met XXL logistiek, veel ruimte weinig arbeidsplaatsen?

SAMENLEVEN & WONEN

- Er missen goede noord-zuid verbindingen voor de fiets, zowel voor woonwerk als voor recreatie (ook snelfietsverbindingen voor bereikbaarheid omliggende steden, verlichten autodruk op wegen)
- Er is al een besluit genomen door de regio op ruimtelijk ontwikkelperspectief, nu verder werken aan regio-arrangement, gebiedsagenda, kansenagenda, regio-programma, regionale investeringsagenda, ... Samenwerking publiek maar ook met privaat en maatschappelijk moet hierbij nog groeien. Het is er al wel, maar kan sterker.

GEZONDHEID, MILIEU & VEILIGHEID

- Er is een overkoepelende strategie nodig op water en bodem sturend, ook in relatie tot de rest van NL (oa aandacht voor de Linge zowel qua klimaatadaptatie als voor zoetwater vasthouden). Strategie nodig op meerlaagse veiligheid, hier kan Rijk bij helpen.
- Rivierklei. kwetsbaar voor wateroverlast, verzilting, verdroging. Dus: dijkverhoging, natuurontwikkeling, waterberging.
- Vanuit bodem en landschap: geen woningbouw in de uiterwaarden.
- Agribusiness grootste energieslurper Gelderland.
- Energievoorziening blijft uitdaging (netcongestie) > onderstations?

dit document is gemaakt in opdracht van het ministerie van VRO
door drie leden van consortium Rabarber:
Urhahn stedenbouw en strategie
Falsework
Transformcity
met advies van Strootman Landschapsarchitecten

juni 2025

Consortium Rabarber

A decorative horizontal line at the bottom of the page, consisting of multiple parallel wavy lines in shades of red, orange, and green.